

Dynamisch Perspectief

april 2017-2 Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

Thema **KOE**

Leven in de hoorns

Halal biologisch vlees

'Onze koeien hebben oerkracht'

Bulgaarse Verhalen Weken

'Reizen wordt anders als je het ziet als een voorstelling'

In mijn werk als kunstenaar vertel ik verhalen over bomen. Reizend door Bulgarije - op zoek naar mooie bomen - ontmoette ik rasverteller en natuurgids Georgi Valiavicharski. Samen creëren we een '8-daagse voorstelling'. Georgi neemt een klein publiek mee in verhalen over het oude Thracië én over hedendaagse food festivals. Je begint als 'publiek', al snel ben je deel van een gezamenlijk verhaal.

We creëren een handvol achtdaagses: Lente, Zomer, Indian Summer, Herfst, Winter. Programma's en data: natureaccess.nl/bulgaarse-verhalen-weken. Bulgaarse smaken en geuren van imker tot rozenkweker haal je ook makkelijk in huis: natureaccess.nl/shop

Jos Bregman

Jos Bregman a.k.a. Wdwrđ / Performing Artist
Landgoed Thedingsweert (bezoek op afspraak)
Thedingsweert 3 / 4017 NR Kerk-Avezaath Tiel
+31 6 55 75 50 14 / jos@natureaccess.nl
www.natureaccess.nl

NIEUW BIJ STICHTING GRONDBEHEER

*Een bescheiden winst voor uzelf
en een groots rendement voor de aarde*

Eeuwigdurende obligaties aan toonder in biodynamische landbouwgrond

1,5%
STARTRENTE
+
RENDEMENT
VOOR DE
AARDE

Stichting Grondbeheer

biologisch-dynamische landbouw

Vraag de prospectus op via info@bdgrondbeheer.nl
of bel 0343-712080

Meer info & aankopen: www.bdgrondbeheer.nl/obligaties

Dynamisch Perspectief

Dynamisch Portret: Schoonderbeek	03
Parel: 'Wij hebben altijd goeie koeien'	08
Verslag Winterconferentie Dronten	09
Verslag Winterconferentie Merksplas	10
Landbouwconferentie Dornach	12
Het ideale boerenbedrijf van Jorrit en Sarah Alberts	16
Wie maakt de lekkerste kaas?	21
Column Kalle: De tulpenbol	25
Initiatief	32
Agenda	37
Colofon en Ledenservice	38

Leven in de hoorns

Rol bij stofwisseling en warmteregulatie 18

'Onze koeien hebben oerkracht'

Kruiden houden de koe gezond 26

Halal biologisch vlees

Slachtrituelen 28

redactioneel De Koe

We richten onze blik op de koe: de mensen die haar verzorgen, haar omgang met haar kalf, haar hoorns die vele functies vervullen, haar kruidenrijke weide, de melk die ze geeft en de transformatie naar kaas, het vlees dat ze schenkt en het slachten als heilige handeling. Zelfs 'de koe in mij' komt in deze Dynamisch Perspectief naar voren in de nieuwe column van moestuinier Conny Ruigrok. Vanaf nu zetten wij steeds een thema centraal. Want u heeft het al gezien (en misschien moet u er even aan wennen): Dynamisch Perspectief heeft in 2017 'een nieuwe jas' gekregen, met ander papier, een andere letter, andere vormgeving en soms nieuwe rubrieksnamen. Dynamisch Perspectief, als ledenblad van de BD-Vereniging, ontwikkelt zich, net zoals de boeren en burgers waar we over schrijven. Met hun persoonlijke ontwikkelingsstappen zijn zij niet alleen vernieuwend binnen hun bedrijf, maar tegelijk dragen ze bij aan vernieuwing van de hele landbouw, en zo ook aan maatschappelijke vernieuwing. Het voedselbos voor mens en koe, dat melkveehouder Kees van Gaalen wil verwezenlijken, dat is toch een pracht-idee?! Hopelijk weer genoeg leesstof om lekker op te kauwen. En te herkauwen.

Ellen Winkel, hoofdredacteur,
ellen@schrijfwinkel.nl

Armando Kok
van Boerderij
Schoonderbeek:

‘De stal wil ik aan de **aard**

Vijf jaar geleden kreeg Armando Kok (nu 25) opeens de verantwoordelijkheid voor Boerderij Schoonderbeek op de schouders. In de stal – zijn favoriete plek – vertelt hij over zijn koeien: ‘Weet je, als boer moet je in contact met je koeien zijn. Natuurlijk praat je met ze.’ *Tekst: Andries Palmboom / Foto:*

Annelijn Steenbruggen

Het is een beetje een somber sneeuwlandschap als ik bij Barneveld de binnenwegen oprijd, op weg naar Armando Kok, de boer van melkveehouderij Schoonderbeek. De donkere lucht belooft buien met natte sneeuw. Het is hier rationeel agrarisch gebied met grote kip-penschuren, efficiënte melkveebedrijven. Langs de weg staan bij een mechanisatiebedrijf de nieuwste modellen trekker pontificaal opgesteld. Maar als ik over een bruggetje rijd, zie ik aan weerskanten een hevig meanderende beek: her-ingerichte natuur.

nog meer aanpassen van de koeien'

"En?", vraagt Armando als ik aankom.

"En?", is mijn tegenvraag.

Armando bedoelt dat hij wil weten hoe ik dit bedrijfsbezoek wil insteken. En ik bedoel, dat hij vooral mag laten zien waar hij het liefste is. "De stal natuurlijk!", antwoordt Armando. "Het voeren is net achter de rug. Je zult merken dat de koeien nog onrustig zijn." We lopen erheen. De koeien verdringen elkaar bij het voerhek om het lekkerste hapje te kunnen bemachtigen: het maiskuilvoer, dat onder het graskuilvoer verborgen ligt. Armando: "Ik ga binnenkort de mais door het kuilgras laten mengen. Dat zal de onrust wegnemen."

Ondertussen merk ik de kalfjes op. Sommige lopen los buiten de stal. Andere liggen rustig in een hoekje, van waaruit ze zich vrij tussen de koeien kunnen begeven. De wat grotere kalveren staan *in* de stal, maar *achter* een hek. Armando vertelt dat deze stal – een afgevlakte hellingstal – in drie etappes is gebouwd. Zijn grootvader startte hier in 1965 met 23 hectare, toen hij moest verhuizen vanwege de aanleg van snelwegknooppunt Hoevelaken. In 1979 vond er een uitbreiding plaats. Niet lang daarna nam Armando's vader, Gerard, het bedrijf

over. Vader Gerard kon steeds minder uit de voeten met de gangbare landbouw, die hij veel te ver vond afstaan van de natuur. Hij schakelde in 1991 over op biologisch. De derde uitbreiding vond plaats in 1996. Daarbij werd van de poststal de huidige hellingstal gemaakt. Die keuze werd gemaakt vanwege de wens om natuurlijker te werken en koeien met hoorns te kunnen houden. De 45 tot 50 koeien hebben dan extra ruimte nodig omdat ze elkaar anders kunnen verwonden. In 2007 werden ze een erkend Demeter-bedrijf.

Daarna werd er toegewerkt naar een vierde uitbreiding. Vader Gerard zocht contact met zijn kudde met de vraag hoe ver de uitbreiding van de kudde moest gaan, staat in 2008 in Dynamisch Perspectief beschreven (DP2008-2). Hij stelde de koeien vragen, waarop hij via een koeiencoach antwoorden kreeg. Ook zette hij familieopstellingen in. Die vierde uitbreiding is er nooit van gekomen, want in 2012 overleed Gerard

plotseling, 57 jaar jong. Het ging als een schok door de bio&BD-wereld. Gerard Kok was een gedreven en inspirerende BD-boer.

Armando: "Ik was na het VWO naar de Hogere Landbouwschool gegaan en zat in het tweede jaar. Daarnaast werkte ik op ons eigen bedrijf, om mijn vader de ruimte te geven zijn plannen te ontwikkelen. Na zijn dood was het voor mij meteen duidelijk dat ik het bedrijf ging voortzetten. Vanaf mijn vroegste jeugd wist ik al dat ik boer wilde worden, alleen zó snel had ik niet willen voorzien."

Dan kreeg je veel voor je kiezen?

"In dat jaar startte de ruilverkaveling in verband met de herinrichting van de Modderbeek. Ik zat als 20-jarige bij de onderhandelingen. Gelukkig heb ik dankzij goede hulp de kaas niet van mijn brood laten eten. Tsja, het ging zoals gebruikelijk bij ruilverkavelingen: je bent niet enthousiast, maar ook niet ontevreden. En ja, ik vond het een slijtage-slag en ben blij dat die ruilverkaveling nu eindelijk achter de rug is, na drieënhalve jaar. Nee, het viel niet mee – ook niet om én volop boer te zijn én mijn studie te doen."

Moeder Rosa Kok, die zelf geen boerenachtergrond heeft, deed wat zij kon en is een deel van de administratie gaan doen. Ook organiseert zij klusdagen. Daarin verrichten vrijwilligers werkjes die anders blijven liggen, zoals het erf opruimen en de staldeuren verven. “Die opgeruimde omgeving is een echte ondersteuning voor mijn boerenwerk.”

Onlangs heeft Armando na zes jaar zijn studie afgesloten, waar normaalgesproken drie jaar voor staat. “Ik heb gelukkig stages kunnen doen op allerlei bedrijven, ook gangbare. Ik heb mijn ogen open gehouden en kritisch gekeken naar zowel de gangbare landbouw als naar wat ik met de papelepel kreeg ingegoten. Het heeft mijn overtuiging bevestigd, dat ik wil voortboeren in de lijn van mijn vader. Ik zou niet anders willen, ik zou niet anders kunnen.”

“*Hey daar!*” Ineens roept Armando een groepje koeien tot de orde, die in een schermutseling zijn geraakt. Onder zijn gezag houdt het koeiengedoe snel op. We staan nog steeds in de stal. De kou begint zich op te dringen. Armando, de mouwen opgestroopt, vertelt vol enthousiasme door.

Wil je nu de plannen van jouw vader weer oppakken?

“Ja, ik sta op een kantelpunt. Nu mijn school is afgerond, is er weer ruimte voor ontwikkeling. Vergroting van de kudde is zeker aan de orde. De stal wil ik vergroten en nog meer aanpassen aan de aard van de koeien. Misschien kunnen de kalveren dan nog langer bij de koe blijven. Ik kan ook weer meer aandacht geven aan het fokbeleid. Een mooie, robuuste dubbeldoel-koe is mijn ideaal, maar ik ga ook fokken op iets meer melkgift. Want anders komen de inkomsten onder druk te staan, laat staan de toekomstplannen.”

Een grotere kudde? En de beperkingen dan, die de mestwetgeving oplegt?

“Daar ga ik mij niet druk om maken. Onze uitbreiding verwacht ik pas in 2020. Tegen die tijd zal er meer duidelijk zijn over de fosfaatwetgeving. Dan zie ik wel weer hoe het gaat.”

Jij bent één van de zes Demeter-melkveehouders, die de kalfjes bij de koe houdt...

“Voor mij is dat vanzelfsprekend. Wat overigens niet betekent, dat ik achter de motie sta, die de Tweede Kamer afgelopen zomer aannam: dat kalfjes bij hun moeder *moeten* blijven. Die motie gaat voorbij aan de nuances uit de praktijk van de veehouderij. Hier was volgens mij meer sprake van sentiment dan van oordeelskundigheid.”

De pas geboren kalfjes kunnen de eerste twee maanden vrij naar hun moeder om te drinken. Dat wordt in de derde maand afgebouwd. “Als ze iets groter zijn, zet ik ze achter dat hek daar”. Armando wijst op het hek met horizontale spijlen, dat de kalveren scheidt van de kudde. Die horizontale spijlen zijn verstelbaar. “Eerst plaats ik de spijlen op grote afstand. Moederlief kan dan langskomen en haar kalf kan door de spijlen heen bij haar uier om te drinken. Later maak ik de afstand kleiner. Drinken kan dan niet meer, maar ze houden nog zicht- en likcontact. Dat komt de kwaliteit van de kudde ten goede. Dat vertaalt zich ook in de melk. Veel gezondheidsklachten heb ik niet. Mijn koeien zijn lang productief; de gemiddelde leeftijd is 5 tot 6 jaar”.

En je spreekt de koeien toe als er een definitieve scheiding op handen is?

“Weet je, als boer moet je in contact met je koeien zijn. Natuurlijk praat je met ze. Je spoort ze aan om ze te laten doen wat je wil. Maar ik heb ervaren dat ik ze ook kan *uitleggen* wat ik wil en waarom. Ik moest eens een koe een infuus geven. Dat kan alleen als ze op haar zij gaat liggen, een houding van overgave die niet in haar natuur ligt. Vanzelfsprekend dat ze zich verzette, maar deze koe was *echt* onhandelbaar. Toen heb ik haar rustig uitgelegd dat ik het infuus moest geven in zowel mijn als haar eigen belang en dat ze erg zou helpen als ze ging liggen. En warempel, ze deed het zonder morren!”

‘Bij stages heb ik mijn ogen open gehouden en kritisch gekeken naar zowel de gangbare landbouw als naar wat ik met de papelepel kreeg ingegoten’

‘De preparaten
zie ik als
een wekroep
om nauwkeurig en
fijnzinnig
naar bijvoorbeeld
bemesting
te kijken’

Is dat de manier waarop jij de baas bent?

“Nou ja, in de kudde is er ook de gewone rangorde. De soms agressieve strijd om de leiding moet ik gewoon laten gebeuren. Daar heb ik ook vertrouwen in. Mijn rol is om de juiste omstandigheden te scheppen. Laatst was het nodig om de leidster-koe naar de slacht te brengen. Het was in de stalperiode, dus nadien zou de leidsterstrijd uitbarsten in de krappe ruimte van de stal, met gegarandeerd veel agressie en schade. Toen heb ik maar gewacht tot het weidesei-

zonen, zodat de koeien meer ruimte hadden en de overige koeien minder last hadden van de leidsterstrijd.”

Ondertussen striemen woeste vlagen natte sneeuw over het erf. De rondleiding over de landerijen zal even op zich laten wachten. Hoewel de kou van de stal mij parten begint te spelen, is Armando hier duidelijk op zijn gemak – zijn lievelingsplek ...

Hoe is jouw verhouding met biodynamisch?

“Ik heb nog geen gelegenheid gehad om mij daarin te verdiepen. Voor mijn vader lagen de BD-maatregelen het dichtst bij wat hij landbouw vond. Dat vind ikzelf ook. De preparaten gebruik ik en ik zie ze als een wekroep om nauwkeurig en fijnzinnig naar bijvoorbeeld bemesting te kijken. Daar denk ik bij, dat dat tegenwoordig al veel nauwkeuriger gebeurt dan toen Rudolf Steiner in 1924 de landbouwvoordrachten gaf. Maar nogmaals: ik kan hier niet goed over oordelen. Vanaf nu ben ik beter in staat om BD-bijeenkomsten bij te wonen, zoals Collegiale Toetsing, waar ik meer met BD zal kennismaken.”

De ergste nattigheid is weggetrokken. Na twee (!) uur in de stal steken we onze neus in de buitenlucht. Een beetje kou kan ik er nog wel bij hebben. Maar Armando stroopt nu pas zijn mouwen af. In

de verte rent een haas over de akkers. Het meeste land ligt gunstig nabij de boerderij. Op elk perceel wordt bedrijfseigen voer verbouwd: afgelopen jaar 5 hectare mais, 1,4 hectare triticale en 32 hectare grasklaver.

“Ik koop nauwelijks voer bij, alleen een beetje gerst en erwten dit jaar. Krachtvoerbrokjes beperk ik tot het hoogst noodzakelijke, als bijvoerbij het melken. Ik wil de koeien zo lang mogelijk buiten hebben; veelal is dat van april tot in november. Dat is het beste voor de koeien en voor de kwaliteit van de melk.”

“Kijk”, zegt Armando, “daar liggen sinds het voorjaar zakken minerale kaliumsulfaat. Die is wel toegestaan in de BD-voorschriften, maar ik heb het nog niet over mijn hart kunnen verkrijgen om ze uit te strooien. Maar het land heeft het wel nodig. Weet je, met onze beperkte stalmestgift komt er keurig volgens de Demeter-norm maximaal 112 kg stalmest op een hectare. Maar het is hier zandgrond; die heeft ook andere aanvullingen nodig dan stikstof. Het liefst geef ik wat extra stalmest; de grond kan het goed hebben. Daar ligt echt een knelpunt. Ik broed op een sympathieker oplossing, maar voorlopig moet ik het maar oplossen met deze minerale mest. Binnenkort kun je mij met de meststrooier zien rijden. Met tegenzin.” ☺

Bedrijfsgegevens:

Schoonderbeek

Armando Kok

Schoonderbekerweg 13

3794 NA De Glind (Achterveld)

www.ekoe.nl

Melkveehouderij van 38 ha met 50 koeien

Grondsoort: zand

Gewassen: gras-klaver, triticale en mais

Afzet: EKO HOLLAND, Zuiver Zuivel

Overige activiteiten: klusdagen, verhuur van vergaderruimte, bedrijfsexcursies. Moeder Rosa verzorgt familieopstellingen en creatieve workshops

‘Wij hebben altijd **goeie koeien**’

Tekst: Luc Ambagts

Op de Biobeurs ontmoette ik Max van Tilburg, goedlachs, twinkelende ogen en altijd in voor een praatje. “Als het goed is heeft Regina gekalfd?”, begon ik het gesprek. Over koe Regina 8 had ik hem bij het herfstcongres in november voor het eerst gehoord. Hij zou haar droogzetten na vier jaar onafgebroken melken. “Ja Luc, in die vier jaar heeft ze op één kalf meer dan 32.000 liter melk gegeven”, vertelde hij

toen. Meer dan 8.000 liter per jaar. Dat was een hoge melkopbrengst, zeker voor een biologisch-dynamisch bedrijf. Hij wees met zijn vinger naar me voor extra nadruk: “En vrijwel alleen op gras!”

In de tijd dat een koe geen kalf draagt, heeft ze een andere energiebalans, legde hij uit. Dan kom je makkelijker uit met alleen gras, hooi of kuil. Zonder krachtvoer dus. Bij Regina was die tijd zonder kalf extreem

Melkveehouder Max van Tilburg met zijn koeien op boerderij Nieuw Bromo in Groningen, vlak bij de Waddenzee

lang, zonder dat de melkgift veel afnam. Regina heeft na vier jaar melkgeven en zes weken droogstand dus weer een nieuw kalf. Een vrolijk vaarskalf. En ze geeft opnieuw melk. “Veertig liter per dag”, laat Max me weten. “Ja Luc, het is belangrijk dat je goeie koeien hebt. Wij hebben altijd goeie koeien. Altijd gehad. En weet je hoe dat komt? We hebben altijd eigen stieren. Al jaren. Eigenlijk van het begin af aan.” 🐾

Winterconferentie 24-2-2017 Dronten

Levenskrachten & preparaten

'Een prachtig dag! De wondere wereld van de preparaten, een lied van Christie Moore, steengoed programma, vruchtbare ontmoetingen en heerlijk eten, dank dank!' Leo Oosterloo

'Bij de kleine lezinkjes werden die onderwerpen zo persoonlijk verteld, dat ik het stuk voor stuk als schoonheid en geluksmomenten beleefde' Jola Meijer

'Het was een fijne dag, de winterconferentie. Dank aan de vereniging, voor het samenbrengen van de mensen. Voor het heilzame, werkzame 'eiland' Warmonderhof een fijne inspiratie...!' Tjalling Sijperda

Tekst: Ellen Winkel

Hoe gaat het met jouw bedrijf? Zittend op je dak – letterlijk of figuurlijk – kun je jezelf de vraag stellen hoe het gaat met de 'paardenbloem-kwaliteit', of de 'brandnetelkwaliteit', vertelt beeldhouwer Rik ten Cate in zijn workshop. "En vraag jezelf eens af: zijn alle

elementen hier goed verzorgd? Hoe is het met de aarde, het water, de lucht, het vuur?" Die vraag inspireert tot een 'elementen-impressie' van de conferentie, die met 120 bezoekers geheel was uitverkocht.

Aarde

Petra Derksen zegt over het internationale onderzoek naar preparatengebruik: "Waar toe gebruiken we BD-preparaten? Zijn ze er voor de aarde, de gewassen? Uit het onderzoek blijkt dat ze door veel mensen worden gezien als een 'cadeau' om te werken aan je persoonlijke ontwikkeling. Ze dragen bij aan 'je kunstzinnig vakmanschap' – denk aan precisie, verfijning, aandacht, verbinding en zorgzaamheid. En omdat bij het preparaten maken vaak klanten worden betrokken, creëren preparaten een sociale bedding."

Water

Harmie Alkema demonstreert het potentiëren van water of alcohol in een grote fles. Dit verdunnen en schudden heeft ze jarenlang

voor Weleda gedaan: "Bij het ritmisch bewegen gaat de vloeistof zingen. Ik kon aan de toon horen hoe sterk de alcohol was. Bij het potentiëren voeg je krachten toe, terwijl de hoeveelheid materie afneemt. Daarmee til je de vloeistof naar een hoger niveau."

Licht

Tuinder Wouter Kamphuis: "Jaren geleden – ik werkte nog op een Zeeuwse boerderij – teelde ik plantuien. Die moet je jong oogsten, en tegelijk wil je dat ze enigszins zijn afgerijpt. Ik had gehoord dat kiezel spuiten aan het eind van de middag de afrijping zou bevorderen. Ik dacht inderdaad effect te zien. Maar toen gangbare telers (die niets wisten over de kiezel) me kwamen vragen wat ik met de plantuien had gedaan, was ik pas echt onder de indruk."

Vuur

Benno Otter, tuinder van het Goetheanum, vergelijkt zeven levensprocessen in een menselijk lichaam met leerprocessen op een boerderij. Zoals verwarmen: "Fysiek gaat dat over het warmhouden van je lichaam. Bij verwarming van ziel en geest gaat het om blijheid, een persoonlijk verbinden, aanvuring van ons innerlijk leven, een vuur ontsteken."

 Lees het hele verslag van de winterconferentie met uitgebreide informatie over de lezingen en de workshops via bdvereniging.nl/winterconferentie

Winterconferentie 10-3-2017 Merksplas

Net als de ander

Het ochtendprogramma van de winterconferentie bij woonwerk-gemeenschap Widar in Merksplas (B) bestond uit meewerken. Aan het eind van de ochtend toonden de deelnemers elkaar wat hen enthousiast of verrast had gemaakt door er een tekening van te maken. *Tekst: Luc Ambagts*

Wat doe je als je op een ochtend met vijf mensen plompverloren toegevoegd wordt aan de 'keukenstaf' bestaande uit zwakzinnigen, waar niemand de leiding neemt? En als je dan binnen drie uur een maaltijd voor vijftig personen klaar moet hebben, hoe pak je dat aan?

Natuurkundige Marga Brusselers vertelt: "Ik weet van mezelf dat ik best dominant kan zijn. Dit is ook nog mijn vakgebied. Maar ik voelde, hier moet ik me terughouden." le-

mand begint met aardappelen schillen. Een ander maakt de prei schoon. Dan blijkt 'de leiding' bij de groente van het eigen bedrijf te liggen. Leen Verwimp, boerin op De Kollebloem, had vanuit de organisatie de verantwoordelijkheid voor deze keukenwerkgroep. Ze werkt altijd met een tijdsplanning en een vooraf opgesteld menu. Om dat los te laten was reuze spannend. Ze laat ook haar eigen inleiding bij de maaltijd los en geeft de deelnemers aan de werkgroep het woord. Die wijzen ons op de driehoekige stukjes wortel, de blokjes knolselderij, de schijfjes aardappel, de verschillende vormen en kleuren die daarmee op je bord komen. Hoe de haver – als graan van de vrijdag – in het toetje zijn plaats heeft gekregen, maar

zonder melk. "Dat zou in combinatie met de andere gerechten te zwaar zijn geworden." Ieders vakmanschap en inzet is volledig tot zijn recht gekomen. "Dat het dan lukt op tijd de tweede schaal met aardappel in de oven te krijgen, dat iedereen dan opeens aan het schillen is, dat was een mooi moment", vertelt Veerle Bruning, tuinder van Wortels in Breda. Ze is overrompeld én tevreden. "De bewoners van Widar reageren te sterk, of juist te zwak, op indrukken en prikkels van buiten. Dat is de betekenis van het

woord zwakzinnig”, zegt Dirk Govaerts, boer op Widar. Hij schetst 's middags een beeld van het leven en werken op dorpsgemeenschap Widar. Dat iedereen in de werkgroepen zoveel rustige levendigheid ervaren heeft, maakt nieuwsgierig. Hoe krijgen de mensen op Widar dat voor elkaar? Want ogenschijnlijk is er geen structuur en geen leiding.

Dirk spreekt over de plant. “Als die ziek is, of niet gedijt, dan ben je wel zot om in die plant te gaan prutsen. Je moet de bodem,

de omgeving verzorgen. En dat begint feitelijk met het landschap.” Hij spreekt over het ritme van elke dag, de vaste gewoontes die het werk dragen. In het nagesprek vertelt Lidia Roemer van De Stek over de ‘structuurloosheid’ bij het uitbrengen van de preparaten in haar ochtendgroep. Het was vitaal en levendig, gaf een goed gevoel. Op de vraag wat ze zelf dan concreet deed maakt ze een strooiend gebaar met haar hand. “Net als de ander”, zegt ze, “preparaat uitbrengen.”

Dan herkennen we in het ‘net als de ander’ de terughouding van Marga, de bewoner die in de bakkerij voordeed hoe je deegbolletjes draait, de gelijkwaardigheid van bewoners en werkleiders. En het dansen waar we als onderdeel van ons gezamenlijk onderzoek naar vitaliteit allemaal aan meegedaan hebben; beschroomd of vrij, stil of uitbundig.

Net als de ander gaan vijftig mensen verrijkt naar huis. ☺

Landbouwconferentie **Dornach**

Zoveel mensen met toewijding, kracht en liefde voor

de Aarde

BD-Vereniging werkt internationaal

Na de conferentie reisden 750 deelnemers uit 36 landen vol inspiratie naar huis. De kracht van deze internationale samenwerking van BD-verenigingen wereldwijd is groot. Beleidsmedewerker Luc Ambagts en bestuurslid Derk Klein Bramel zijn actief bij de voorbereiding van de conferentie en begeleiden werkgroepen. Veel Nederlandse en Vlaamse deelnemers hebben de conferentie verrijkt met hun inbreng.

Bodemvruchtbaarheid creëren is een sociale uitdaging, ontdekte Luc Ambagts tijdens de internationale biodynamische landbouwconferentie in het Goetheanum in Dornach, 1-4 februari 2017. *Tekst: Luc Ambagts / Foto's: Therese Jung*

De mieren houden van het leven op BD-boerderij Mariehöhe, met zijn zandige landbouwgronden, natte moeras weilanden en bossen in het droge landklimaat ten zuidoosten van Berlijn. "Je kunt niet over het terrein lopen zonder dat het ergens begint te kriebelen", vertelt Fridtjof Albert, de boer van het bedrijf. "Overall vind je mierenhopen, in het bos, op het veld, in de hagen. Maar als je verder loopt tot op het land van de buren, dan zijn ze er niet meer. Mensen zijn daar verbaasd over." Het zijn vooral de rode bosmieren, een beschermde soort. Zijn ze een teken dat de grens met de buren ook de grens is van deze gesloten bedrijfsindividualiteit?

De bijna honderd jaar oude geschiedenis van Marienhöhe (biodynamisch sinds 1928) gaat over het ideaal van een gesloten kringloop. Zelfs van het inbrengen van kalk voor de zeer zure bodem werd afgezien. Alle gebouwen waren verwarmd met hout. De as, gemengd door de compost, vormde een goed alternatief. De pioniers zijn er in geslaagd – dankzij de aanwijzingen uit de Landbouwcursus van Rudolf Steiner – Marienhöhe tot een vruchtbaar bedrijf om te vormen. De zieke kudde werd beter en heeft zelfs topkoeien voortgebracht. De vernietiging aan het eind van de Tweede Wereldoorlog, de in de DDR-tijd verplichte afdracht van te veel producten, zijn twee voorbeelden hoe in de biografie van een bedrijf

periodes van opbouw afgewisseld worden door periodes van achteruitgang. "Dat hoort bij het levendige ritme van de vruchtbaarheid van de bodem", zei Fridtjof.

Tussen de zinnen was te horen hoe de samenwerking van een groep mensen altijd een voorwaarde was en is, dat zo'n bedrijf kan bestaan en vruchtbaar kan zijn.

Meer dan 750 mensen waren vanuit de hele wereld naar Dornach gekomen om het thema bodemvruchtbaarheid 'door te ploegen' tijdens de jaarlijkse landbouwconferentie van de internationale biodynamische bewe-

motivatie voor actieve samenwerking. We konden tevreden zijn met zulke uitspraken. Net als bij de onderzoeksresultaten van het meerjarige DOK-onderzoek, dat biodynamische, biologische en gangbare landbouw vergelijkt, gepresenteerd door Paul Maeder (FiBL): Biodynamisch komt beter uit de verf wat betreft bodemvruchtbaarheid, humusstabiliteit en energiebalans. Tobias Bandel, Soil and More vertelde over een onderzoek naar de waterzuiveringskosten door de vervuiling met bestrijdingsmiddelen en nitraat in Frankrijk. Die zijn gelijk aan de kosten van het voedsel zelf. Voor elke euro die je

hoe het werken aan bodemvruchtbaarheid, als lange termijn opdracht, een aansprekend voorbeeld van Sisu is. Wie samenwerkt met mensen uit 36 landen, ontmoet nieuwe dingen. Bijvoorbeeld een initiatief in Griekenland voor een 'Soil School', een druivenkwekerij waar jonge en oude mensen uit de stad mee kunnen beleven hoe gezondmakend het werken in en aan de aarde is. Of een boer die vertelde hoe hij jaren geleden voor de eerste keer tijdens deze bijeenkomst met koorzang had meegedaan. Het was voor hem de aanleiding zich in zijn woonplaats aan te melden bij het koor. Nu

zingt hij daar wekelijks mee. Op de vraag of hem dat ook iets voor zijn werk oplevert, antwoordt hij met een glimlach: "Er is altijd veel te doen. Wanneer ik begin te zingen verdwijnt de onrust."

In één van de 16 werkgroepen, zaten de mensen stil op een stoel om waar te nemen, waar ze 'de aarde, het vaste' in zichzelf voelden. De zachte stem van de workshopleidster voerde hen door dit proces. Wat ze in het Frans zei, werd zin na zin door haar collega in het Duits vertaald. Na deze oefening wisselden de deelnemers hun ervaringen uit in een tafelgesprek.

De ontmoetingen met collega's uit andere landen verdiepten zich in de verschillende

ging. Fridtjof Alberts lezing over de opbouw van bodemvruchtbaarheid op Marienhöhe maakte deel uit van dit evenement. Ook lezingen over grondbezit, wetenschappelijke rapporten en ervaringsschetsen stonden op het programma. Prins Charles benadrukte – in een videoboodschap – het belang van de landbouw voor het klimaat. Humus in de bodem draagt niet alleen bij aan een hogere vruchtbaarheid, het bindt ook koolstofdioxide. Zijn oproep versterkte de

aan conventionele voeding uitgeeft moet je dus ook nog een euro voor de waterzuivering neertellen. Dan is bio voordeliger.

Een Finse boer vertelde me tijdens de koffiepauze over het onvertaalbare Finse woord *Sisu*. Als teken van volharding, doelgerichtheid en trouw aan een ideaal is het nu hot in Finland. Elke keer als we elkaar weer ontmoetten, hadden we een nieuw voorbeeld van Sisu. Die uitdrukking werd bijna een running gag. Totdat we ontdekten

workshops. Je kon dicht bij het praktische onderwerp blijven (ervaringen met com-postering wereldwijd, duurzaam bodembeheer) of onderduiken in de achtergrond van de biodynamische landbouw (inzicht in opvattingen over bemesting bij Rudolf Steiner). Er was ook een workshop, waarin je met meditatief werk je eigen relatie met de aarde en de vruchtbaarheid van de bodem onderzocht.

De Landbouw-sectie van het Goetheanum – de organisator van deze conferentie – kon met trots haar onderzoeksproject over de het werken met preparaten presenteren ⁽¹⁾. Petra Derkzen van Stichting Demeter, en sociologe van huis uit, vertelde als reviewer van het rapport over de 14 interviews met mensen uit verschillende werelddelen. Steeds is de feitelijke omgang met de preparaten naast de biografie van de betref-

fende persoon geplaatst. Mini-interviews op het toneel illustreerden de werkwijze. Daardoor werd zichtbaar hoe verschillend de omgang met de preparaten kan zijn. De insteek was om de diversiteit in manieren van werken zichtbaar te maken. Dat heeft er sterk toe bijgedragen dat het gesprek over het maken en gebruiken van de preparaten zich kan verplaatsen van het vlak waar men overtuigd is van zijn eigen manier van doen,

Door bezuinigingen minder vaak Dynamisch Perspectief Beste leden,

Actieve intervisiegroepen, samen preparaten maken, levendige uitwisseling op conferenties, een prachtig ledenblad Dynamisch Perspectief: de vereniging bruist. We zijn een levendige organisatie, die meer uitgeeft dan er aan vaste inkomsten via contributie jaarlijks binnenkomt. Dit kan, doordat we ook regelmatig giften en nalatenschappen ontvangen. Hiervoor zijn we de gulle gevers zeer dankbaar!

De afgelopen 10 jaar hebben we voor al onze activiteiten een stevige steun in de rug gehad van mensen die ons – in de vorm van legaten – grote sommen geld schonken. Zo hebben we sinds 2014 een extra nummer van Dynamisch Perspectief uitgebracht – het themanummer met het thema van de winterconferentie – zonder contributieverhoging. We zien nu dat we wat minder grote legaten ontvangen. Wel ontvangen we vaak kleinere

giften, en van meer mensen. Dat is heel mooi en vergroot het draagvlak van de vereniging. De totale inkomsten zijn nu echter te laag om het ontstane uitgavenpatroon te rechtvaardigen. Daarom zien we ons als bestuur genoodzaakt in 2017 bezuinigingen door te voeren. Dat betekent een verlaging van de uren van onze medewerkers. En dat betekent dat u dit jaar geen zes nummers van Dynamisch Perspectief ontvangt, maar slechts vier. Wij weten dat u Dynamisch Perspectief goed waardeert. Daarom vinden wij dit besluit – net als u – heel jammer. Maar toch nodig om de continuïteit van de vereniging te waarborgen.

In 2015 heeft het bestuur het besluit genomen ernaar toe te werken dat de grote legaten niet langer in de lopende begroting worden opgenomen en zijn besparingen doorgevoerd. De grote giften kunnen we dan reserveren voor nieuwe projecten, bij-

voorbeeld voor versterking van opleiding en onderwijs, het delen van ervaringen met BD-landbouw zoals 'kalveren bij de koe' of juist bij het starten van nieuwe bedrijven. Ook in de projectuitgaven hebben we besparingen doorgevoerd.

Op de Algemene Leden Vergadering op 10 juni leggen we onze voorstellen aan u voor. Deze voorstellen hebben tot doel dat we in 2018 weer een evenwicht hebben in inkomsten en uitgaven. De stukken voor de ALV volgen in mei per brief. Een sterke verhoging van de contributie-inkomsten is gewenst. Wilt u ons hierbij helpen? Leden werven kan bijvoorbeeld door een wervend stukje over de BD-Vereniging in uw (boerderij)nieuwsbrief te schrijven. Of verras iemand op zijn verjaardag met een lidmaatschap als cadeau. We zijn benieuwd naar uw suggesties. Want samen vormen we de vereniging, waarin we werken aan een gezonde omgang met de aarde, de planten en de dieren én met elkaar. ☺

*Maria van Boxtel,
penningmeester BD-Vereniging*

naar de interesse voor het werk van de ander. Dat Walter Stappung in de foyer in staat was gesteld zijn omvangrijke boek over alle varianten in het werken met de preparaten te presenteren ⁽²⁾ was een ander voorbeeld van deze verscheidenheid. In de conferentie in 2018 zijn de biodynamische preparaten het belangrijkste thema.

Bruno Follador, Nature Institute New York, toonde bij zijn verhaal een foto van een composthoop, waar een volle kruiwagen met rotte appels gewoon was leeg gekiept. Voor de compost levert zo'n natte massa niets op. Hij benadrukte hoe belangrijk het is voor het composteren dat alle mensen van de boerderij daarbij betrokken zijn, al is het maar om verkeerde situaties te melden. Daarmee werd nog een keer de vraag van de bodemvruchtbaarheid als een sociale uitdaging gepresenteerd. Wie de sfeer heeft geproefd tijdens deze conferentie, weet dat de mensen die er waren alles zullen doen wat ze kunnen om deze uitdagingen aan te gaan. Als het bodemleven van de biodynamische beweging zelf.

⁽¹⁾ De biodynamische preparaten in de context: Individuele benadering van voorbereidend werk - case studies van de wereldwijde praktijk - onderzoeksproject van de landbouwsectie (in het Engels of Duits verkrijgbaar via www.sektion-landwirtschaft.org)

⁽²⁾ Walter Stappung, Die Düngerpräparate Rudolf Steiners, wstappung@yahoo.com

Nieuw: BD-beroepsontwikkeling voor imkers

Eerst was er BD-beroepsontwikkeling voor boeren. Toen volgde een groep met natuurvoedingskundigen. En nu gaan één of meerdere groepen BD-imkers aan het werk. De BD-beroepsontwikkeling bevordert de gesprekscultuur binnen de BD-Vereniging. Het geeft plezier om ervaringen uit te wisselen en het isolement van individuele mensen te doorbreken. Belangrijke basis bij deze gesprekscultuur is dat je je in de ander verplaatst en van daaruit vragen stelt. Vanuit interesse en niet meteen met een oordeel. Je helpt zó de ander om bewust te krijgen waar het bij hem of haar in wezen om gaat.

Het is een gezamenlijk zoeken naar hoe de hedendaagse BD-imkerpraktijk er op een BD bedrijf of lokale bijenstal uit kan zien en hoe je dat toont aan de mensen om je heen. Interesse om mee te doen?

📧 Meer info via Jos Willemse, joswillemse@telfort.nl of tel. 06-42133257.

Vanonder het stof vandaan

Vier waardevolle oude uitgaven van de BD-Vereniging zijn onder het stof vandaan gehaald en opnieuw digitaal beschikbaar gemaakt. Het gaat om de titels: *Genezingsprocessen in de Landbouw* van Wolfgang Schauman, *De stand der hemellichamen en hun invloed op aarde* van Maria Thun, *Planetenkrachten en Levensprocessen* van Dr. B.C.J. Lievegoed en *Het landbouwbedrijf als individualiteit* van Martin W. Pfeiffer.

📧 Te downloaden op de website van de BD-Vereniging bdvereniging.nl/publicaties.

Het ideale boerenbedrijf van ...

Jorrit Et Sarah Alberts

BD-Jong nodigt elk nummer een jongere uit voor een persoonlijke beschrijving van zijn of haar ideale bedrijf. Jorrit (28) en Sarah (27) Alberts starten een bedrijf in Duitsland. *Tekst en foto: Jorrit en Sarah Alberts*

Als je afdaalt richting het zuidwesten van Duitsland, kom je in het Bundesland Rheinland-Pfalz. Vanaf de snelweg rij je nog een klein stukje tussen wat bergen door en kom je in het dal waar onze boerderij ligt. De grond is hier altijd gangbaar bewerkt en er was de afgelopen jaren niet veel leven meer op het erf. 'Klostergut Hahnerhof' roept om nieuwe energie! Wij zijn sinds kort de trotse eigenaren van deze boerderij. En dit is waar onze droom werkelijkheid wordt. Eigenlijk realiseerden we ons afgelopen week dat we al lang aan onze droom werken, sinds we elkaar op Warmonderhof hebben ontmoet. Wonend in een caravan met onze twee kinderen, hebben wij op veel bedrijven gewerkt waar we van alles hebben geleerd. Van melkvee tot vleesvee en van melk tot kaas. We zijn klaar voor de volgende stap.

Waar moet je beginnen? Afgelopen week had de wind een aantal pannen in de nok omhooggeduwd en moesten we onverwachts met ons dak aan het werk. Gelukkig hadden we nog dakpannen. Jorrit stond op het dak, maar dit was toch gladder dan gedacht. Dan maar via de binnenkant de nok inklimmen. Het gat zat weer dicht. De volgende dag ontdekten we op een ander dak ook een gat, maar die dag moesten we naar Nederland terugreizen. Die reparatie staat nu op de planning, samen met het verbouwen van ons woonhuis, en klaarmaken van het weiland voor ons eerste kalf en de paarden.

Hoe onze zuivelboerderij er in de toekomst uitziet? Van onze melk maken we heerlijke zuivel en kaas. Onze koeien hebben mooie hoorns op hun kop en lopen tussen de bossen op graslanden die al jaren gras zijn. De weides zijn rijk aan heerlijke kruiden die je terug proeft in de kaas. Onze kalveren mogen bij de moeders blijven lopen tot ze geen melk meer nodig hebben. Geen koe, kalf of os gaat zomaar naar de handel. Ze blijven op het bedrijf tot ze oud genoeg zijn om er een mooi stukje vlees van te laten maken. Iedereen is altijd welkom op onze boerderij om de kalfjes te knuffelen, de varkens te aaien en een heerlijke kop koffie te drinken in onze hofwinkel. Hier kunnen bezoekers terecht voor onze eigengemaakte producten en die van naburige boeren. Na een mooie ochtend op de boerderij keert men tevreden weer huiswaarts. Wij werken en wonen niet alleen op de boerderij. We hebben een betrokken team van medewerkers, vrijwilligers en stagiairs. Samen organiseren wij de dagelijkse gang op de boerderij. De seizoensfeesten worden met veel belangstelling bezocht en een gezellige avond rond het kampvuur mag hierbij niet ontbreken. ☺

Gaan je handen kriebelen om ons mee te helpen met het bouwen aan deze droom, een bloeiend, levendig bedrijf waar mens, dier en plant zich goed voelen en zich kunnen ontplooiën? Stuur een mailtje naar jorritalberts@hotmail.com

Hoorns spelen een rol bij warmteregulering en stofwisseling

Leven in de hoorns

Koeien hebben hoorns. Ze vormen een wezenlijk onderdeel van de koe. Maar welke functie hebben ze eigenlijk? Een interview met Ton Baars, onderzoeker melkqualiteit en dierwelzijn aan het Zwitserse onderzoeksinstituut voor biologische landbouw FiBL. *Tekst: Ton Baars en Ellen Winkel*

Zoveel koeien, zoveel hoorns. Wat vertelt de vorm van de hoorn?

In de jaren 80 kreeg ik een bericht van Niek de Boer uit Ipendam, een van de eerste BD-leveranciers aan Zuiver Zuivel. Hij merkte, dat sinds de omschakeling naar biodynamisch de hoorns op zijn pinken meer omhoog gericht waren. De vraag is: wordt dit genetisch bepaald, of door de omgeving, de omschakeling naar BD of ander voer? Een intrigerende waarneming.

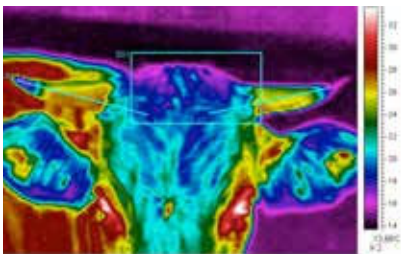
In de BD wordt veel over de hoorns gesproken en de vorm van de hoorns is en blijft fascinerend. In plaatjes van het roerproces in water ontstaat een trechter die een zelfde vorm heeft als de hoorn zelf. De koe heeft twee hoorns, en die maken een beweging, een draaiing naar buiten toe. Links en rechts is de beweging tegengesteld, net als bij het roeren van de preparaten.

Er zijn koeien met reusachtige hoorns en koeien die van nature geen hoorns hebben. Heeft die vorm een functie?

Enerzijds zijn er koeien met enorme hoorns, en anderzijds herinner ik me de oudere plaatjes van de Nederlandse rassen met kleine, enigszins gekromde hoorns, vaak naar binnen gedraaid, dan weer druipend naar onderen hangend, zoals bij de MRIJ.

Als je in de hoorns duikt vanuit een anatomisch gezichtspunt, dan zie je dat de hoorn drielagig is opgebouwd (zie kader). De hoorn van een gezonde koe is warm, omdat er bloed stroomt door de middelste van de drie lagen. Een warmtebeeld-camera die de infrarood-uitstraling meet, laat zien dat de hoorn wel 10-12 graden warmer kan zijn dan de met haren bedekte huid eromheen. Hoe groter de hoorns en hoe dunner de hoornwand, hoe makkelijker de hoorns passief warmte afgeven.

Wolfgang Schad heeft allerlei runderrassen over de wereld fenomenologisch vergeleken en beschreven in zijn boek *Säugetiere und Mensch*. Je ziet dan een uiterst intrigerend fenomeen, namelijk dat de hoorn grootte afhankelijk is van waar het dier leeft. Het oerrund, de uitgestorven *Bos taurus*, had al vrij grote hoorns. Lokaal zijn uit de oeros honderden runderrassen gefokt door de mens, meestal in kleine populaties, wat een voorwaarde is om een sterke inprenting te krijgen van de omgeving op het dier. Je ziet dan binnen Europa kleine hoorns en zelfs genetische hoornloosheid aan de westelijke en noordelijke rand van het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de oeros. In Nederland hadden we drie tot vier rassen, alle met wat kleinere hoorns. In Midden-Europa waren de hoorns al een slag groter en nog oostelijker, bij het Hongaarse Steppenrund, waren ze het grootst. Om een volledig plaatje te krijgen over hoornvorm-plasticiteit moet je de enorme hoorns van het

Een warmtebeeldcamera laat zien dat de door vacht bedekte huid weinig warmte uitstraalt (blauw). De hoorns kunnen 10-12 graden warmer zijn.

Watussi-Ankola ras in ogenschouw nemen. Deze Afrikaanse runderen (Kenia onder meer) zijn mager, hoogbenig en hebben enorme hoorns. Dan is er nog een superlatief: de hoorns van de Kuri-cattle, onder de evenaar. Die hoorns zijn niet alleen groot en uitstaand, maar ook aan de basis sterk peervormig verbreed. Een theorie is, dat de dieren het gebruiken om te kunnen blijven drijven. Ik denk, dat het ook met de warmteregulatie te maken heeft om het leven in hete, droge streken te vergemakkelijken.

Welke rol spelen de hoorns bij de stofwisseling?

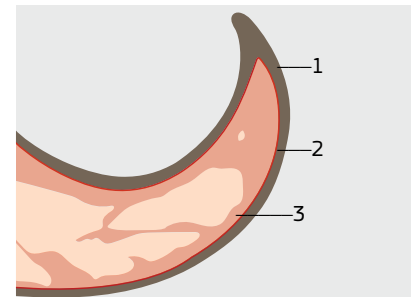
De koe kan als het ware 'ruiken tot in haar hoorns', zegt Steiner. Dit is misschien wat kras uitgedrukt. Maar we weten, dat de slijmvlies die het neusweefsel bekleedt, doorloopt in het luchtige botweefsel: van

Wanneer je roert in water ontstaat een trechter die een zelfde vorm heeft als de koeienhoorn.

de neusholte, over de hersenpan tot in de punt van de hoorn. Het oppervlak van de slijmvlies wordt hierdoor enorm vergroot en er is dus wel degelijk een anatomische verbinding tussen neus en hoorn.

Ik heb een leuke anekdote over mijn eerste BD-leermeester, Hans Wolterbeek, die in de 30er jaren van de vorige eeuw het tuinbouwbedrijf Sloterland opzette in Badhoevedorp. Hans vertelde in zijn cursus over de BD, dat hij na de Tweede Wereldoorlog een koehoorn meenam naar Schip-

De hoorn heeft drie lagen. 1: het hoornomhulsel, bestaande uit keratine, net als onze nagels, 2: een dunne tussenlaag van bloed en zenuwweefsel en 3: een hol, luchtig botweefsel, omkleed en doordrenkt met een slijmvlies. Opvallend is dat dit luchtige botweefsel doorloopt tot in de neusholte. Een koeienkop kent twee plaatvormige bottagen: de eigenlijke behaarde buitenkant en een tweede laag binnenin, die de hersenen afdekt. Tussen deze twee lagen bevindt zich het luchtige botweefsel.

hol. Daar werd een demonstratie gegeven over radioactiviteit. Hans vroeg of men het laag-radioactieve materiaal eens in de hoorn wilde leggen. Tot ieders verbazing kon er buiten de hoorn geen straling worden gemeten. Voor Hans was dit een aanwijzing over wat Rudolf Steiner bedoelde met het 'naar binnen stralen, het terugstralen van de stofwisselingskrachten' via de hoorn. Het typische keratine-materiaal sluit als een omhullende schoen de botkern af. Ook in de hoeven vindt, volgens Steiner, een naar binnen stralen van stofwisselingskrachten plaats.

Evolutionair gezien ontstaan hoorns bij de Bovidae (de holhoornigen) parallel aan de ontwikkeling van complexere stofwisseling. Ook verschillende Dinosauriërs kenden een sterke stofwisseling en hadden aanzetten tot hoornvorming. Binnen de huidige zoogdieren zie je dat hoorns aanwezig zijn binnen de groep van de herkauwers: koe, jak, geit, kameel, gems, hert, bison, etc. Het zijn echte planteneters, die ruwe celstof verwerken.

Zie je ook zoiets bij geweien van herten?

Gek genoeg vind je bij de geweidragers een omgekeerd beeld: de eland leeft in het noorden en heeft een enorm gewei en in het tropisch regenwoud heb je gewei-loze herten, die vreemd genoeg kleine hoektanden vormen. Hoorns zijn levend, het gewei is echter dood(s). Het gewei wordt jaarlijks uit botweefsel gevormd en straalt geen warmte af.

Welke invloed hebben hoorns op de rangorde in de kudde?

In 1999 hebben we vanuit het Louis Bolk Instituut gekeken naar het gedrag en aantal verwondingen van gehoornde veestapels. Over alle bedrijven heen moet je dan zeggen, dat in gemengde veestapels onthoornde koeien het doorgaans moeilijker hebben. Wanneer een veehouder omschakelt van onthoord naar hoorndragend, dan zal de opkomende jeugd met hoorns sneller in rangorde stijgen.

Maar er zijn uitzonderingen. Leeftijd, gewicht en ras zijn belangrijke factoren voor de rangorde. In een genetisch homogene veestapel zie je over het algemeen, dat oudere dieren het hoogst zijn in rang. Jonge vaarzen beginnen onderaan. Maar ik heb ook wel eens op een BD-bedrijf gezien dat

twee vaarzen alles aan de kant duwden en geen enkele schram op hun lijf hadden. Het waren twee Holstein-vaarzen te midden van een dubbel-doel veestapel. Zij waren groter en agressiever. Ook op de Poolse boerderij Juchowo heb ik gezien, hoe de onthoornde, aangekochte Brownswiss koeien – met de omvang van een tank – aan het voerhek alles opzij duwden, ook de oudere Holstein koeien met dikwijls goed ontwikkelde hoorns.

En hebben hoorns invloed op kwaliteit van melk en mest?

Er circuleert een en ander aan onderzoek over verschillen in melk- en mestkwaliteit van onthoornde en hoorndragende koeien, maar ik heb mijn twijfels over vele van deze uitspraken en methoden. Zelf zijn we

Ton Baars doet onderzoek aan een koppel opgroeiende koeien waarvan de helft is onthoord

in Witzhausen (vakgebied biologische landbouw van de universiteit Kassel) gestart met onderzoek naar melkwaliteit en hoorns. Jennifer Wohlers publiceerde hierover in 2011 haar dissertatie. Hierin schrijft ze, dat verschillen in melkwaliteit worden overstemd door verschillen in voeding, door leeftijdsverschillen of doordat de koe wellicht (subklinisch) mastitis heeft (gehad). Ook heeft ze getracht de stijgbeeldmethode (een beeldvormende methode die patronen van vloeistoffen op filtreerpapier vergelijkt) voor melk te valideren en toe te passen op de vraag naar de relatie tussen hoorns en melkwaliteit. Zij vond geen duidelijke antwoorden. Derhalve hebben we dit onderzoek herhaald met een betere opzet. We hebben zelf kalfjes onthoofd en deze samen met hun gehoorde lotgenoten opgefokt. Dit onderzoek is bijna afgerond, maar zelfs hier lopen we aan tegen eventuele geringe verschillen in gedrag, voeropname en afkalfdatum tussen de onthoofde en gehoorde koeien. Onderzoek doen naar de kwaliteitsverschillen is lastig. Heb je de goede methoden? Zijn de verschillen relevant en kun je ze ook duiden? Medio 2017 weten we meer.

👁️ Ton Baars heeft veel wetenschappelijke informatie over melkwaliteit verzameld op zijn Nederlandstalige website milkandhealth.com. Ook schreef hij een uitgebreid artikel over *Hörner und Wärmegulierung* in *Lebendige Erde*, terug te lezen via lebendigeerde.de.

Boerenkaaskeuring Zuid-Nederland op Bronlaak

Wie maakt de lekkerste kaas?

10 november 2016, kwart voor tien: de inschrijving begint. Boeren uit Noord-Brabant, Zeeland en Limburg lopen binnen met kazen in de hand. Woon-werkgemeenschap De Seizoenen-Bronlaak (sinds 1948) is gastheer voor de kaaskeuring. Ook het eerste diploma 'kaasmaken voor mensen die anders leren' wordt uitgereikt.

Tekst: Wim Goris / Foto's: Natasha van Dijk

Een vijftigtal kazen wordt geregistreerd en geanonimiseerd: over het boerderijstempel gaat een plakker met bijvoorbeeld 'Oud 3' of 'Kruiden 6'. De kazen (jong, belegen,

oud en overig) worden uitgesteld op de rand van het podium in de fraaie zaal van het Pinksterhuis van Bronlaak, midden in de Noord-Brabantse Peel. Bronlaak heeft haar eigen Demeter-gecertificeerde BD-boerderij: zorgboerderij De Lindelaar met melkverwerking. De kaasmakerij is één van de werkplekken waar bewoners kunnen meewerken. Nieuw is dat Bronlaak een leertraject ‘medewerker kaasmaken’ heeft opgezet. Natasha van Dijk, trajectbegeleider op Bronlaak, brengt mij meteen door naar bewoner en kaasmaker Michel de Mari, die vanmiddag als eerste zijn diploma krijgt uitgereikt, uit handen van de Bond van Boerderij-Zuivelbereiders (BBZ). Bij de keuring van vorig jaar, zegt Michel glunderend, had hij met kaas van Bronlaak 92 punten gehaald. Dat is niet slecht – nee, dat is zelfs heel goed!

Intussen zie ik een vrolijk gezelschap binnenkomen. Zij groeten elkaar als oude

‘De werkers beleven
wat werken is. Zij gaan
verbanden zien. Als zij hun
kaas, yoghurt en kwark
in de Bronlaak winkel
zien, vergroot dat hun
eigenwaarde’

vrienden en trekken hun witte jassen aan. Het zijn de kaaskeurmeesters: vier mannen en twee vrouwen, in opperbeste stemming. Na een welkom van de voorzitter van de BBZ, de locatiemanager van Bronlaak en de van trots glimmende burgemeester van Sint Anthonis gaan de keurmeesters aan

Broeder Jacobus:
‘Wij doen hetzelfde –
maar anders.
Wij bidden zeven keer per
dag en zo verbinden wij
hemel en aarde’

de slag. Voor in de zaal staan twee tafels, met twee keurmeesters aan weerszijden. Tussen hen in ligt een grote kaasplank met snijdraad. Aan de korte kant van de tafel zit de administrateur klaar met zijn blocnote.

Fleur en Maureen mogen vandaag spijbelen van school. Zij zijn finalisten van de kinderkookwedstrijd ‘Keukenbazen Battle’ in Noord-Brabant en ze zijn uitgenodigd voor de eerste boring in de ‘voorkeurkazen’ jong en belegen. De ‘voorkeurkaas’ is buiten mededinging – hij is uitsluitend bedoeld om het oordeel van beide kaaskeurmeesters op elkaar af te stemmen. (Voor mij is het een nieuwe betekenis van het woord ‘vóórkeur’). De heren bekijken het uiterlijk van de kaas, voelen de consistentie, proeven het monster bedachtzaam en bespreken uitvoerig hun smaakervaring in een soort geheimtaal. “Ietsje zuur, misschien ... één kruisje?” “Wongel ongelijkmatig ... wat vind jij?” Omstanders mogen een stukje van het kaasmonster meeproeven (“knijpen – niet afscheuren!”) en dan gaat de kop van het monster weer terug in de kaas.

Met een scherp mes maakt de keurmeester een inkeping aan de zijkant en het meisje trekt (met gespierde hulp) de snijdraad door de kaas die in twee stukken uiteenvalt. De keurmeesters nemen onmiddellijk ieder een helft van de kaas in hun handen en bewegen hun neuzen uitvoerig over het snijvlak om de eerste vrijkomende geuren te ruiken. Vervolgens kijken zij aandacht-

Michel de Mari heeft het eerste diploma ontvangen van de nieuwe opleiding 'Kaasmaken voor mensen die anders leren'

tig naar het snijvlak, de randen (korst) en naar de gaten in de kaas – de grootte, de verdeling. Tenslotte bespreken zij hun gewogen oordeel over vier criteria: uiterlijk ('hij is te plat voor het mooi'), consistentie ('beetje korrelig'), geur en smaak ('nesterig, vrij zuur helaas') en doorsnede ('fjngatig'). De administrateur schrijft het oordeel met motivering en bijbehorende punten op zijn blocnote.

Zo wordt het ene gele kaaswiel na het andere naar de snijtafel van de kaaskeurmeesters getorst (een jonge Goudse kaas weegt al gauw 12 kilo) en keert gehalveerd terug op het podium, met de beoordeling – en het bordje kaasblokjes – erbij.

Onder de kaasboeren- en boerinnen op de

keuring zijn er drie biologische kaasmakers, waarvan één biodynamisch (Bronlaak dus), vertelt Natasha. "Wij op Bronlaak maken rauwmelkse Goudse kaas, maar we mogen de naam 'boerenkaas' er niet opzetten, want we hebben de kosten van de certificering er niet voor over." Het woord 'boerenkaas' is beschermd. Alleen Nederlandse kaas die volgens traditionele en gecontroleerde bereidingswijze op de boerderij bereid is, mag als boerenkaas worden verkocht. Natasha vervolgt: "Uiteraard is onze kaas wel rauwmelks en biologisch en biodynamisch. We etiketteren alleen onze babykaasjes en daar staat op: boerderij babykaas."

Jan Derks, één van de werkleiders, vertelt: "De meeste zelfkazende boeren op de keuring pasteuriseren (73 graden) of thermise-

ren (65 graden) de melk alvorens er kaas van te maken. Zo verklein je het risico van smaakafwijking of zelfs het mislukken van de kaas. Maar daarmee mag het dus geen boerenkaas heten."

Twee kloosterbroeders in beige-zwarte pijen zijn een opvallende verschijning in de zaal. Zij zijn 'cisterciënzers van de strikte observantie', in de volksmond 'trappisten' genoemd, van de Abdij Koningshoeven in Berkel-Enschot. De abdij is heel bekend om zijn bierbrouwerij (La Trappe). Vier jaar geleden, zegt broeder Jacobus, is Koningshoeven (weer) begonnen met de kaasmakerij. Het klooster is een 'ambachtelijke bereider': de koeienmelk en geitenmelk betreft men van biologische boeren in de omgeving. Vier broeders verwerken 2 x 200 kg kaas per week. "Maar op Bronlaak maakt men biodynamische kaas waar de kosmos met de aarde wordt verbonden. Dat zit er bij u niet in", plaag ik hem. "O, wel degelijk!", antwoordt broeder Jacobus. "Wij doen hetzelfde – maar anders. Wij bidden zeven keer per dag en zo verbinden wij de hemel en de aarde."

Opeens zet kaaskeurmeester Jos van Riet zijn handen in trompetvorm en toetert de zaal in: "Ta-ta-ta-taaaa!" Hij heeft iets bijzonders te melden. Een 'Kaas met een verhaal' heeft een totaalscore van 99 gekregen! Grappenderwijs loopt hij met de halve belegen kaas onder zijn arm naar de uitgang, alsof hij hem meteen mee terug naar Woerden wil nemen. 'Van wie is die kaas?'

wil iedereen weten. Hij blijkt van de trap-
pisten te zijn. Een deel van de opbrengst is
bestemd voor een project in Oeganda, daar
ligt het 'verhaal' van deze kaas.

Tijdens de prijzenuitreiking lopen nieuws-
gierige bewoners door de zaal, dromerig
bijna, verbaasd over zoveel mensen van
buiten en het steeds weer opklaterend ap-
plaus. Nee, dit jaar valt Bronlaak helaas
buiten de prijzen.

Michel de Mari mag naar voren komen. Hij
krijgt zijn Bronlaak diploma 'Medewerker
Kaasmaken' en een grote bos bloemen. Hij
is apetrots. Met dit diploma kan hij zo naar
een andere kaasboerderij stappen en vra-
gen: "Heb je werk voor me?". Michel is de
eerste cursist van de nieuwe, aangepaste
opleiding voor mensen die anders leren.
Hij heeft bijgedragen aan het vormgeven
ervan, samen met vakinhoudelijke werklei-
ders Jan, Petra en Dave, en onder toezicht
van de Bond. De inhoud is eenvoudiger dan
de reguliere opleiding. Er wordt meer met
plaatjes dan met tekst gewerkt en veel the-
oretische achtergrondkennis is weggelaten
in het leerboek *Van melk tot boerenkaas*.
*Instructieboek voor mensen die anders le-
ren. Kaasmakerij De Lindelaar.*

In de middag is er voor belangstellenden
een rondleiding over het terrein van Bron-
laak, en dus over boerderij De Lindelaar.
Boer René van de Heuven vertelt dat de
melk afkomstig is van 14 koeien van het
MRIJ-ras. Prachtige dieren, ze zijn groot,

met veel inhoud. Maar ze nemen te weinig
energie op en slijten te veel. Daarom gaat
René ze met Fleckvieh kruisen.

De halfopen stal is boogvormig. De koeien
staan er als twaalf discipelen op een rij, de
gehakselde mais voor zich uitgespreid. Een
jonge vrouw zit schokschouderend, han-
den voor haar gezicht, op een stoel bij de
koeien – zij wordt met rust gelaten. Tussen
de happen door kijken de koeien uit over het
boerenerf. Zie! Na het melken trekken me-
dewerkers het volle, blinkende melkvat op
wielen over het erf naar de overkant. Daar
gaat de deur van de zuivelverwerking open
– en dan weer dicht. Binnen gaan ze de melk
voor kwark en yoghurt pasteuriseren, maar
de kaas blijft rauwmelks, dicht bij de koe.

Boer René vertelt dat de boerderij een be-
drijfsmatige inslag heeft, maar 'de zorg'

staat voorop: mensen werken mee op één
van de ambachtelijke bedrijven op Bron-
laak. Op de boerderij kunnen ze kiezen uit
diverse soorten werk: buitenwerk, in de stal,
in de kaasmakerij. De tuinderij is een apart
werkgebied, die valt niet onder de boerde-
rij. "De bewoners betalen ons", zegt René.
"Een zorgboerderij moet je niet sturen op
productie en opbrengsten, maar op kosten-
beperking. Besparing is onze winst. Ik mag
al blij zijn als ik quitte speel."

Dagbesteding is niet het goede woord. "Wij
willen mensen laten beleven wat werken is.
Het is de bedoeling dat zij een schakel in
het bedrijfsproces zijn, en dat zij verbanden
gaan zien. Als zij de kaas, yoghurt en kwark
van De Lindelaar in de Bronlaak winkel zien,
vergroot dat hun eigenwaarde. Zo is werk
een sociale therapie én een concrete bijdra-
ge aan het maatschappelijke leven."

*Wanneer van eenieder de beste
krachten in de gemeenschap gaan leven
en de gehele gemeenschap zich vormt
gespiegeld aan de mensenziel
dan scheidt dat levenskwaliteit.*

Deze spreuk van Rudolf Steiner, bewerkt door Lex Bos, staat
centraal in het dagelijks leven van alle Bronlaak-mensen.

De tulpenbol

Tekst: Kalle Heesen

“Het leven is als een ui”, sprak één van mijn leermeesters ooit, “je pelt elke keer een laagje af, totdat je bij je kern komt.”

Ik vond het een uitspraak van niks. Ik had vaak genoeg uien gepeld en één ding is me bijgebleven: het is altijd janken. Dat leek me geen fijn vooruitzicht voor je leven. Ik denk dat die docent zelf het wel echt zo ervaaarde. We zagen hem regelmatig, met veel melancholiek en emoties, door een nieuwe fase gaan.

Zou dat echt moeten? Vroeg ik me dan af. Moet je jezelf uit elkaar analyseren, elke stap weer drie zakdoeken vol huilen om er vervolgens achter te komen dat het laatste laagje wat je afpelt ook slechts een laagje is, waarna er niets van je overblijft dan wat volle zakdoeken en een hoop rommel?

Maar toch, ondanks mijn weerstand tegen het voorbeeld, kon ik het ook niet loslaten. Lang liep ik erop te kauwen, totdat ik een tulpenbol opgestuurd kreeg. Omdat die zo veel op een ui leek, leek het me interessant om het voorbeeld eens aan hem voor te leggen.

“Ze”, begon hij, “hebben een klok horen luiden en zijn er gelijk achteraan gaan rennen. Zonder ook maar te bedenken of er een klepel zou kunnen zijn. Het zijn volgelingen van de ui geworden die hun leven verliezen in tranentrekkende situaties.”

“Maar ze hebben het mis!”, vervolgde hij niet zonder trots: “Niet de ui is het symbool van het leven, ik ben het.”

“Jij?”, mompelde ik verbaasd. “Maar op welke manier ben jij dan symbool voor het leven?”

“Het is zo simpel”, verzuchtte hij, “wat doe je met mij?”

“Ik plant je”, begon ik voorzichtig.

“Precies! En wanneer?”

“Euh, in de herfst”, mompelde ik, blij dat ik het eerste antwoord in ieder geval goed had gehad.

De bol knikte tevreden: “Precies. Je plant me in de herfst. Daarmee geef je me nog net wat warmte mee van de zomer. Maar dan komt de winter. De warmte uit de grond wordt minder. Het wordt koud. Felle sterren stralen boven mijn hoofd, en van onder mijn wortelen stoppen gnomen me de levenskennis toe. Langzaam ontstaat een soort chaos om mij heen: overal vandaan komt kosmische informatie van niet te bevatten reikwijdte. En dan, terwijl de vogels steeds luider de harmonie der sferen hoorbaar maken, begint het langzaam warmer te worden. Maar het is een andere warmte dan toen ik geplant werd. Deze voelt bekend. Terwijl ik die warmte voel toenemen, kan ik gaan groeien, en kan ik al de informatie en ervaringen die ik heb opgedaan gebruiken om een parel van de

schepping te worden.”

Ik werd er stil van, maar de symboliek wilde nog niet binnen komen.

“Je moet niet pellen, huilen en analyseren”, legde hij uit, “je moet stil zijn en luisteren. Net zolang totdat je voelt dat het warm wordt om je heen. Die warmte duidt jouw tijd aan. En dan ga je bloeien. Zo simpel is het. Heb maar geduld. Geniet en neem in je op wat er te horen valt. Anders heb je jezelf kapot gepeld tegen de tijd dat jouw bloeimoment moet komen.”

Ik moest denken aan de eerste regels uit mijn oude poëziealbum:

*(...) maar weet je niet al lang
plant wat liefde
en wacht af.*

Melkveehouder Kees van Gaalen: 'Onze koeien hebben **oerkracht**'

Sinds Kees van Gaalen van kaasboerderij Noorderlicht kruiden aan zijn koeien voert, ziet hij hun conditie verbeteren. Koeien weten wat ze nodig hebben – ze hebben een zelfmedicatievermogen – en zo kreeg Kees het idee voor een voedselbos. Voor dier én mens.

Tekst: Gineke de Graaf / Foto's: Edith Finke

“Onze koeien hebben oerkracht”, zegt Kees van Gaalen. “Daar bedoel ik mee dat de Blaarkop een sterke, karaktervolle en sobere koe is, die goed ruwvoer kan omzetten in melk. Maar ondanks dat hadden de koeien wat gezondheidsproblemen, twee jaar na de verhuizing van ons bedrijf van Alphen aan de Rijn naar Noordeloos. Op zich niet vreemd dat ze uit balans raakten door verandering van omgeving. Eerst boerden we op kalkhoudende rivierklei, nu op klei op veen.

Die onbalans was voor mij een reden om een cursus te volgen van de DLV: ‘Vooruit met het kruid’. Daar leerde ik bijvoorbeeld dat onze ijzerhoudende grond mineralen bindt, waardoor deze voor het vee minder beschikbaar zijn. En dat je die mineralen

kan aanvullen door de koeien kruiden aan te bieden, zoals cichorei en duizendblad. Monique van Riel, een echte 'koeienfluisteraar', komt nu af en toe de koeien bekijken en bevoelen en adviseert ons met betrekking tot – gedroogde – kruiden voeren. Ze neemt enorm veel waar aan de koeien. De gewone dingen, zoals vacht, temperatuur van de oren, of ze heldere ogen hebben, houding, gedrag en mest. Maar ook of de energiestromen van het dier zich goed verdelen over het lichaam, of dat ze ergens hapen. En hoe hun karakter en stemming is."

"Om de koeien weerbaar te maken tegen leverbot, krijgen ze nu in de vroege herfst een kuur van zes weken met een kruidenmengsel van weegbree, pompoenpitten, paardenbloem, mariadistel en gemberwortel. Daar zitten onder andere bitterstoffen in die de lever stimuleren. De koeien hebben maar heel weinig nodig, 2 tot 5 gram per kruid per dag. Als de leverbot-druk groot is, door nat weer of doordat de koeien nog laat in de herfst naar buiten kunnen, herhaal ik de kuur bij het opstallen nog een keer. Deze winter liepen ze tot 6 januari buiten.

Er waren wat dieren met klauwproblemen, wat ook te maken kan hebben met een slechte leverfunctie: als het bloed niet goed gefilterd wordt en er te weinig zuurstof in het bloed zit, wordt de doorbloeding van de koe slechter en dat zie je dan aan de 'uiteinden' van de koe: de vacht, de hoeven. Die koeien geven we ook lindespint. Dat is het hout van de linde dat net onder de schors

zit. Het is het deel van de boom waar de sapstroom doorheen gaat. Het stimuleert de doorbloeding waardoor de ontsteking in de hoeven makkelijker geneest. Bij onrust in de kudde, wanneer veel afgekalfde koeien of vaarzen instromen, is valeriana ondersteunend. In de winter gebruiken we sint-janskruid daarvoor.

Wanneer een kalfje diarree heeft, doe ik een lepeltje honing en een lepeltje zeezout in wat lauw water en voeg een gelijke hoeveelheid citroensap toe. Daarvan geef ik het kalf 15 cc. Dit helpt goed. Als er toch een is

Een koe die in vrijheid zijn reukorgaan volgt

'Stelt u zich eens een dier voor dat in een benauwde stal aan de voeder-trog staat en toegemeten krijgt wat de wijsheid van de mensen in die trog doet. Kijk, dat dier vertoont een groot verschil – als het daar geen variatie in krijgt, en die kan het alleen buiten opdoen – met een dier dat van zijn zintuigen, bijvoorbeeld van zijn neus gebruik maakt, in vrijheid buiten zelf zijn voedsel zoekt, zijn reukorgaan volgt, afgaande op zijn reukorgaan de kosmische krachten volgt, zijn hele activiteit in dit verzamelen van voedsel steekt.'

Uit de Landbouwcursus van Rudolf Steiner:

met chronische diarree, adviseert Monique moerasspirea, weegbree en gember."

"Sinds ik met kruiden ben begonnen, heb ik de conditie van de koeien zien toenemen.

Ze hebben een mooiere vacht, er is meer rust in de koppel en er zijn minder klauwproblemen. Het effect van de kruiden op de koeien heeft me enthousiast gemaakt om door te denken over het zelfmedicatievermogen van koeien – ze weten zelf wat ze nodig hebben.

Zo is het idee van een voedselbos geboren. Daar kunnen de koeien regelmatig, bijvoorbeeld één maal per week doorheen

om naar eigen keus te knabbelen van een breed aanbod van bladeren, zoals wilg (met pijnstillende kinine), linde, berk, es, eik, vlier. Het voedselbos is gedacht op een strook land langs een mooi met bomen en struiken omzoomd fiets- en wandelpad. Ook vier andere bio-melkvee- en geitenbedrijven hebben land dat er op aansluit. Als we gezamenlijk op diverse locaties aan die routes kleine voedselbossen aanleggen en ook verscheidene bessenstruiken en fruitbomen planten, kan de voorbijkomende fietser of wandelaar ook wat lekkers voor zichzelf plukken. En via info-borden lezen ze meer over het voedselbos voor koe en mens."

'De ziel gaat terug naar het groepswezen en als slachter heb je de taak om dat goed te begeleiden'

Halal biologisch vlees

Hendrik Jan Bakker (50) groeide op in een antroposofisch gezin. Later bekeerde hij zich tot de islam. Hij zette zich in voor halal geslacht vlees van biologische kwaliteit. Ilse Beurskens sprak met hem over ritueel slachten en zijn eigen persoonlijke ontwikkeling. *Tekst: Ilse Beurskens-van den Bosch, natuurvoedingskundige*

"Eén keer heb ik zelf bij het slachten geholpen", vertelt Hendrik Jan Bakker, pionier in biologisch halal vlees. "Het betrof een aantal schapen. Je moet goed weten wat je doet. Met één haal moet het gebeurd zijn. Met één haal moet je de halsslagader en de luchtpijp doorsnijden. Doordat de hersenen geen zuurstof krijgen is het dier binnen 10 tot 40 seconden buiten bewustzijn. Het ruggenmerg blijft intact en houdt verbinding met de hersenen. Zo kan het dier goed uitbloeden omdat onwillekeurige spieren, zoals het hart, zo lang mogelijk blijven functioneren."

Ritueel slachten

Hendrik Jan heeft de Koran grondig bestudeerd. De islam kent geen heilige dieren. Er zijn wel voorschriften welke dieren je wel en niet mag eten. Vleesetende dieren en ook afval etende dieren, zoals varkens, zijn niet toegestaan om te nuttigen. Het vlees van deze dieren is haraam. Dit betekent verboden. Het vlees van grazende dieren is halal. Dit betekent toegestaan. Hoewel een kip wormen eet, is het vlees van dit dier halal. De Koran schrijft voor dat alles uit zee halal is. Er is discussie over zoetwatervis (niet uit zee) en over paling (een aaseter), en ook

over kikkers, garnalen en kreeften omdat hun status niet eenduidig is. Islamitische rechtsgeleerden buigen zich over dit soort vragen. Wat betreft het slachten is de Koran overduidelijk: het slachten van dieren is een heilige daad. Het gebeurt in naam van God en dient heel zorgvuldig gedaan te worden. Hendrik Jan vertelt nauwkeurig de voorschriften voor halal slachten: “Dieren die geslacht gaan worden, dienen zo min mogelijk belast te worden, ook tijdens het transport. Ze dienen juist gerustgesteld te worden, en vlak voor de slacht nog eten en drinken te krijgen. Ze mogen de dieren die vóór hen geslacht worden, niet zien of horen. Het mes waarmee geslacht wordt, dient scherp te zijn, maar mag niet in het bijzijn van het dier geslepen worden. Voor dat een dier geslacht wordt, wordt de naam van God aangeroepen. Het is een hele kunst

Hendrik Jan Bakker

om een dier te kalmeren. Het mooiste zou zijn als je een dier niet vastbindt, maar dat je het zo kalmeert dat het zich gewillig laat slachten. Dit kan door verzen uit de Koran te reciteren. Het gaat niet om de inhoud. Het kan elk Koranvers zijn. Het gaat om de zangerige stem die het dier hypnotiseert.”

Bloedworst

Ik vraag hem waarom het zo belangrijk is het dier goed uit te laten bloeden. Hendrik Jan: “Het eten van bloed is *haram*. Het is onrein. Waarom weet ik niet.”

Ik vertel hem over teksten die ik in zowel het Oude Testament als het Nieuwe testament heb gevonden over het verbod om bloed te eten. ‘De ziel van het vlees is in het bloed en ik heb het u op het altaar gegeven om verzoening over uw zielen te doen. Niemand van u zal bloed eten.’ (Lev. 17:11,12 en Deut. 12:23.) En: ‘Het eten van bloedworst is voor een christen door de Heilige Geest Zelf ten strengste verboden.’ (Hand. 15:20,28,29; 21:25) Op internet las ik een interpretatie van deze Bijbelteksten: ‘Bloed mag niet geconsumeerd worden omdat het in feite ‘heilig’ is verklaard. Bloed dat voor een religieus doel wordt gebruikt, moet op het altaar gebracht worden. Wordt een dier voor consumptie gebruikt, dient het bloed in de aarde uitgegoten te worden.’ Ik vind het interessant dat bloed(worst) tegelijk onrein en heilig kan zijn. Hendrik Jan reageert positief verrast: “*Haram* betekent ook heilig!” Ook in onze moderne slachterijen is het van belang dat een geslacht dier goed uitbloedt.

Dat maakt het vlees langer houdbaar. En het besterven van vlees, wat het vlees malser en smaakvoller maakt, gaat beter wanneer het dier goed is uitgebloed. Naast het onreine of heilige aspect, zoek ik naar een andere reden van het uitbloeden. Wanneer de ziel van het dier verbonden is met het bloed, is het goed laten uitbloeden van een net geslacht dier dan wellicht ook in het belang van het dier zelf? Helpen we het zo op weg, terug naar de geestelijke wereld?

Ik lees over oude jachtrituelen uit verschillende culturen. Telkens weer het belang van het gunstig stemmen van de ziel, steeds op een andere manier. Maar ik vind niets over bloed. Ik vraag het Peter de Ruijter, oprichter van slagerij De Groene Weg: “Ik heb nooit iets gehoord over het niet kunnen eten van bloedworst.” Hij bevestigt dat in bloed veel afvalstoffen zitten en dat het daarom onhygiënisch kan zijn. Peter: “Nee, ik ben ook nooit iets tegengekomen van Steiner over slachtrituelen. Maar ermee werken ligt wel in de lijn van zijn zienswijze. Je kunt de rituelen zelf bedenken. Zelf spraken wij bij elk dier een spreuk uit (zie pag 31). De halal-methode is mijns inziens een goede manier van slachten. Er zijn culturen waar zelfs alleen de halsslagader wordt doorgesneden. Omdat via het bloed de hersenen voorzien worden van zuurstof, treedt een bijna onmiddellijke bedwelming op als deze toevoer wordt onderbroken. Vervolgens duurt het nog een paar minuten voordat zoveel bloed is uitgestroomd dat het etherlichaam geen verbinding meer heeft en dus

lichaamsfuncties uitvallen. Dat het hart en het etherlichaam blijven functioneren, zorgt er niet alleen voor dat het dier goed uitbloedt, zo kunnen ook het etherlichaam en ziel van het dier zich goed terugtrekken. De ziel gaat terug naar het groepswezen en als slachter heb je de taak om dat goed te begeleiden. Dat doe je met aandacht, met aanwezigheid. Dat doe je door bij het dier te blijven wanneer het op de grond ligt en het niet meteen ondersteboven aan een haak te hangen. Onder verdoving kan het dier de overgang moeilijker maken.”

Eigenheid

Hendrik Jan startte in 2013 onder de naam Fitrah Food (fitrah = puur) een webwinkel

in biologisch vlees dat halal geslacht werd. Net als in de biodynamische landbouw en veeteelt spreekt de Koran van het behouden van eigenheid in onze relatie met onze natuurlijke omgeving. Hendrik Jan: “Je kunt in details terugvinden hoe wij mensen met dieren, planten en landschap behoren om te gaan. Maar halal vlees betekent in de praktijk helaas dat er aan dierenwelzijn weinig aandacht wordt besteed en dat het alleen halal geslacht is. En ook dat is maar de vraag. Het blijkt dat veel halal vlees onterecht het predicaat draagt. De kwaliteit van het leven van het dier, hoort ook bij halal. Dat lijkt helemaal vergeten. Daar wilde ik verandering in brengen.” Het verkopen van biologisch halal vlees heeft Hendrik Jan

drie jaar volgehouden. Hij vertelt: “Het ging niet lopen: niet meer dan honderd gezinnen bestelden een paar keer per jaar vlees. Het was enorm veel werk, echt ingewikkeld om biologisch vlees bij een islamitische slager te krijgen. Er was veel marketing nodig. Dat is geen job voor mij. Maar sinds kort bestaat het bedrijf ‘Ons vlees’ van Abderahim Bouna en Jeffrey Xavier. Zij delen ongeveer hetzelfde gedachtengoed.”

Op hun website lees ik inspirerende teksten over ethisch en halal verantwoord vlees en open en eerlijk ondernemen. Interessant vind ik ook de verkoop van orgaanvlees en een zelf ontwikkelde bouillon getrokken van botten.

In veel oude culturen gaven mensen het spiervlees aan de hond en aten zelf de organen. Ook in de natuur zie je dat een roofdier vaak eerst aan de organen van zijn prooi begint. Organen bevatten veel vitamines en mineralen. Ook bloedworst: deze worst bevat een enorm hoge dosis aan vitamine A en D.

Herkenning in de Koran

Hoe kwam je tot de islam?

Hendrik Jan: “Ik heb alle klassen van de vrijeschool doorlopen en daarna bestudeerde ik boeken van Rudolf Steiner die ik van mijn vader kreeg. Ik wilde mezelf ontwikkelen, maar ik wist niet precies hoe. Ik ging op reis, op zoek naar meer houvast. Ik had behoefte aan meer rituelen. In Indonesië, het land waar mijn moeder vandaan komt, leerde ik mijn vrouw kennen, een Indonesische moslima. Zij vroeg mij of ik ook moslim wilde worden. Toen ben ik me in de is-

Bij veel culturen en religies gaat het doden van een dier gepaard met eerbied en rituelen. De foto toont een Hindoe-ritueel in India waarbij een schaap als offer dient om een godin gunstig te stemmen.

lam gaan verdiepen. Ik vond herkenning. De manier waarop over engelen wordt gesproken, is daar een voorbeeld van en ook de verbondenheid met de natuur. In de Koran kun je terugvinden dat wij mensen aangezien zijn om de aarde te beheren namens God.” Hendrik Jan richtte in 2010 de stichting Groene Moslims op met als doel het milieubewustzijn van moslimconsumenten en ondernemers te bevorderen.

Heb je meer houvast gevonden?

Hendrik Jan: “Jazeker. Het gebed is een vijf keer per dag terugkerend ritueel dat structuur biedt, waardoor je je regelmatig met je spirituele bron verbindt. En ook het vasten is een heel belangrijk houvast. Ik heb gemerkt dat wanneer je niet eet, je ontvankelijker bent voor spirituele indrukken. Je raakt onthecht van aardse zaken. Soms moest ik moeite doen om bepaalde zaken belangrijk te vinden. Zo moest ik me er meer toe zetten om mijn werk op een ad-

vocatenkantoor correct te blijven uitvoeren. Dit alles heb ik vijftien jaar volgehouden. Toen werd ik wat losser. Ik raakte uitgekeken op de regels. In de islam worden drie menselijke ontwikkelingsstadia onderscheiden. Als eerste het stadium dat *moslim* genoemd wordt. Het woord *moslim* heeft hier een andere betekenis. Het betekent niet iemand die de islam aanhangt, maar iemand die voorschriften volgt. Iemand die in het tweede stadium verkeert, heet een *moe'min*. Dat is iemand die op zoek is naar betekenis, naar het hoe en waarom. In het derde stadium is iemand verlicht of heeft de wijsheid gevonden. Hij of zij heeft geen voorschriften meer nodig. Diegene wordt een *mochsin* genoemd. Ik heb gemerkt dat de gebedsoefeningen overeenkomen met wat ook Rudolf Steiner als eerste ontwikkelingsstadium beschrijft in zijn boek *De weg tot inzicht in hogere werelden*. Ik merk dat ik verder wil. En dat ik dan weer bij de antroposofie uitkom.”

Samenwerking mogelijk?

Een slachtproces realiseren voor biodynamisch vee, dat voldoet aan inzichten met betrekking tot respect voor het dier, is volgens Peter de Ruijter haast onmogelijk geworden binnen de huidige regelgeving. De enige manier om dat voor elkaar te krijgen is een mobiele bus als slachthuis in te richten en het slachten op de boerderijen plaats te laten vinden. Het verkrijgen van een ontheffing voor onverdoofd slachten wordt steeds lastiger en er is nog een probleem: er zijn nauwelijks slachters, geen echte vakmensen meer.

Ligt hier een mogelijkheid tot samenwerken met tradities binnen de islam? Abderrahim Bouna: “Jazeker, onze uitgangspunten sluiten heel goed op elkaar aan. Wij laten nu steeds één dier slachten in steeds verschillende slachthuizen. We blijven er van het begin tot het eind bij. Uiteindelijk willen we een eigen slachthuis. Het is goed om vanuit verschillend gedachtegoed samen te werken aan duurzaamheid in de landbouw. Het gaat erom dat we weer vertrouwen krijgen in de boer, diegene die voor ons eten zorgt.”

👁 Voor meer informatie over halal biologisch vlees: onsvlees.nl. Op abubakker.nl heeft Hendrik Jan artikelen geplaatst over islam en antroposofie en islam en biodynamische voeding.

Slachtspreuk

Spreuk die in de beginjaren van De Groene Weg werd uitgesproken bij het slachten van biodynamische dieren (gemaakt door Andreas Wijgmans):

*Je was in de vorm,
ga nu in het wezen,
tot roeping voor jou,
tot voedsel voor ons,
heb dank voor dit voorschot.*

Tijdens de rituele slacht reciteren moslims verzen uit de Koran. Dat kan elk Koranvers zijn, bijvoorbeeld deze:

“De zon en de maan volgen een vastgestelde baan. De sterren en de bomen buigen zich eerbiedig voor hun Heer. De hemelen heeft Hij opgeheven en Hij heeft het evenwicht gebracht. Verstoor het niet en houd de juiste maat en verlies die niet.”

(Koran 55:5-9)

Boekbespreking

Tekst: Ellen Winkel

Bij een koeienembryo van twee maanden oud, is al een bultje zichtbaar op de plek waar later een hoorn zal groeien. Enkele weken na de geboorte van het kalf, heeft het een hoorntje van ongeveer een cm hoog. Je kunt dit tussen je vingers houden en een beetje heen en weer schuiven, want het is gevormd uit huid. Later zal een kegel met lichtig botweefsel de hoornschede ingroeien.

De holtes in de hoornkegel, die groter worden naarmate de koe ouder wordt, staan in verbinding met de neusholte en bij iedere ademhaling stroomt lucht door de hoorn. De adem van de koe is altijd vermengd met gassen uit de pens (een koe boert iedere minuut een of twee keer). Als een hoorn geamputeerd wordt, of breekt

Die Bedeutung der Hörner für die Kuh

door een ongeluk, dan ruik je de geuren van de pens.

Dit zijn enkele van de vele weetjes die, geïllustreerd met prachtige foto's, beschreven staan in de brochure *Die Bedeutung der Hörner für die Kuh*, gemaakt door het Zwitserse onderzoeksinstituut FIBL, samen met de rundveegroep van de Zwitserse BD-Vereniging. Nooit geweten hoe groot de verwantschap is tussen de hoorns en de klauwen (klauwen zijn net kleine hoorntjes). En dat een koe de hoorn van een andere koe gebruikt om even aan haar oog te krabben. Dat koeien die om hun positie in de rangorde strijden, hun koppen tegen elkaar vastzetten met hun hoorns, zodat ze elkaar vervolgens weg kunnen duwen. Zonder hoorns glijden hun koppen van elkaar af. En wat ik ook indrukwekkend vind: een koe die als jong kalf is onthoofd, krijgt een hogere schedel. Waarschijnlijk hebben de dieren een bepaald volume van hun voorhoofdholte no-

dig. Ontbreekt de holte in de hoorns, dan leidt dit tot een vervorming van het voorhoofdbeen om het verlies van de hoorns te compenseren.

Hoe meer je weet over hoorns, hoe meer je erover verwondert. Als aan het eind het hoofdstukje 'onthoorning' aan bod komt, voel ik een steen in mijn maag.

De 18 verhoorde uiteinden van de koe

De pdf is gratis te downloaden via shop.fibl.org.

Hagen en Adrienne Jonker waren zo onder de indruk van de tekst, dat zij besloten de volledige tekst naar het Nederlands te vertalen, zodat iedereen met interesse dit makkelijker kan lezen. We hopen deze vertaling

binnenkort via bdvereniging.nl te mogen publiceren. Hagen en Adrienne willen ook graag studiebijeenkomsten organiseren over het belang van de hoorns. Heeft u interesse? Neem contact met hen op via hagen.jonker@hetnet.nl of 06.511.96.463.

Excursie 'Kalf bij de koe'

Tekst: Karin Stolk

Na een warm welkom door Armando Kok lopen we direct door naar de koeienstal. De groep bezoekers bestaat onder andere uit zes melkveehouders die zelf bezig zijn met de vraag of en zo ja hoe, ze hun kalveren bij de koe kunnen laten opgroeien. Het is een van de excursies die BD-Vereniging en Stichting Demeter organiseren over het thema 'Kalf bij de koe'. Armando begint zijn verhaal in de stal waar 50 melkkoeien en op dit moment twee kalveren in de wintermaanden wonen. Het is guur weer buiten, maar de dieren liggen en staan er rustig bij. Armando vertelt dat de koeien al 20 jaar hun kalveren gedurende twee tot drie maanden bij zich mogen houden. In een aangrenzend hok staan drie pinken, zij zitten midden in het proces van spenen. Er wordt opgemerkt door een veehouder dat de pinken er prachtig bij staan, ze zijn groot voor hun leeftijd, hun vacht glanst en ze kijken de bezoekers rustig aan. De melkveehouders hebben praktische vragen. Twee boe-

ren hebben al eerder geprobeerd om de kalveren bij hun moeder te houden. Dat is toen echter niet goed bevallen, zo geeft één boerin aan, vooral vanwege het gevoel van controleverlies: "Hoe weet je dat het kalf genoeg gedronken heeft?" Armando beaamt dat hij dat inderdaad niet altijd precies weet, maar zo reageert Armando: "de koe weet wat zij doet". Door hierop te vertrouwen durft hij een groot deel van de zorg los te laten. De koe en haar kalf weten namelijk zelf hoe vaak het kalf drinkt, waar het kalf zich verstopt om te slapen en wat kuddegedrag is. Maar Armando geeft ook aan dat het in een enkel geval wel nodig is om koe en kalf te ondersteunen, in die gevallen wordt het tweetal tijdelijk in een aangrenzende box gezet zodat Armando er goed zicht op heeft. Zo stuurt hij als boer bij, maar laat hij de opvoeding bij de koe.

Naarmate het gesprek vordert, wordt duidelijk dat het houden van kalveren bij de koe vooral een persoonlijke zoektocht is.

De kracht van het systeem is volgens Armando dat elke boer/boerin zelf moet weten wat het beste is.

👁 Voor wie Duits kan lezen: veel kennis, ervaring en onderzoeksresultaten zijn beschreven in het FiBL-merkblatt Mutter

und Ammengebundene Kälberaufzucht in der Milchviehhaltung, gratis te downloaden via shop.fibl

Te downloaden van de site van het Louis Bolk Instituut: Kalveren bij de koe: De natuur werkt!, J. Wagenaar, en J. Langhout. 2006.

Tijdens NLdoet hebben bewoners en medewerkers van AZC Leersum samen met 20 vrijwilligers moestuinbakken in elkaar gezet

Moestuinieren met asielzoekers

'Moestuinieren is leuk', zegt Aziz (17 jaar). 'Je bent bezig met je handen, je bent buiten. Het ruikt naar verse aarde en groen. Je ziet plantjes groeien. Het duurt niet lang voor je de oogst kunt klaarmaken en delen met medebewoners en mensen in de buurt.'

Stichting Food Horizon heeft het project 'Moestuinieren op asielzoekerscentra' opgezet. Al bij vier AZC's zijn spades de grond in gegaan. Vrijwilligers werken samen met asielzoekers in de

tuinen. Deze vrijwilligers krijgen een training en professionele begeleiding van biogisch moestuindocent Janneke Tops. Zo maken vrijwilligers en asielzoekers op een vruchtbare manier kennis met elkaars culturen. Ook AZC-diners met bewoners en omwonenden dragen hieraan bij. FoodHorizon zoekt nog extra vrijwilligers.

Info en aanmelden via foodhorizon.nl/vrijwilligers/ of info@foodhorizon.nl

BD-preparaten cursussen

Binnenkort starten twee preparaten-cursussen voor zowel professionele boeren en tuinders als hobby-tuinders die wat meer willen weten en ervaren van de preparaten en over het hoe en wat van het maken ervan. De cursus wordt gegeven op twee biologisch-dynamische bedrijven verspreid over het seizoen: op Groot Brandenborch in Vorden (22 april, 13 mei, 3 juni, 9 en 30 sept 2017) en op De Beersche Hoeve in Oostelbeers (29 april, 27 mei, 15 juli, 19 aug en 30 sept 2017)

Cursusgever Jan Weijzenfeld

over de insteek van de cursus in Vorden: "We gaan met elkaar waarnemingen doen aan de bodem, de verschillende preparatenplanten en de koeien. Belangrijk daarbij is om de sfeer te proeven van de samenhangen tussen de verschillende levensgebieden en die te benutten bij de geboden theoretische lesstof omtrent de preparaten."

Cursusgever Frans Romeijn over de insteek van de cursus in Oostelbeers: "We beginnen met een korte inleiding over de achtergronden en werking van de preparaten. Daarna gaan we de

Moestuinfilosofietje

preparaten roeren en uitbrengen over de tuin, respectievelijk uitbrengen in de composthoop. Vervolgens doen we oefeningen in het zelf waarnemen van de krachtwerkingen die van de preparaten uitgaan. Bij het waarnemen van de etherische krachten, de levenskrachten, werken we vanuit de methode die door Dorian Schmidt is ontwikkeld (zie levenskrachten.nl en stichtingspeelruimte.nl).

📧 Info en aanmelden voor beide locaties: Gineke de Graaf 06 36581305, groengraaf@gmail.com

Jaarrond beeld van BD-fruitteelt

BD-fruitteeler Harry den Elzen heeft in 2016 elke maand een video gemaakt over de teelt en het sorteren van appels op zijn bedrijf De Boomgaard in Zeeland (NB). De 12 mooie portretten zijn te zien via dalinco.nl

Mijn koe

Tekst: Conny Ruigrok

Jaren geleden nam ik deel aan een trainingsweek. Na een zeer drukke periode, even een weekje voor mezelf. Na het ochtendprogramma genoten we een pauze van twee uur. Een zonovergoten dag. Ik vlijde mij in een gemakkelijke ligstoel om me te laten koesteren door de warme zonnestralen. Eindelijk rust! Ik lag nog niet of een pink in de wei achter mij, begon erbarmelijke geluiden voort te brengen. Een dilemma: kies ik voor mijn rust of spring ik op en ga hulp zoeken bij de boer? Dat laatste voelde als de sterkste en meest vertrouwde impuls. Maar tegelijk realiseerde ik me, waar ik mee bezig was. Ik bracht dit voorval na de pauze in en kreeg als vraag of deze pink een gekweld stuk in mezelf vertegenwoordigde. Later, toen tijdens een oefening een soortgelijk klagelijk geluid uit mijn eigen keel tevoorschijn kwam, wist ik

dat ik niet voor de jonge koe, maar voor mezelf aandacht moest vragen/ nemen.

De afgelopen weken verkeerde ik weer in disbalans. Enthousiast door zoveel inspiratie binnen de antroposofie en het biodynamisch tuinieren, raakte ik mezelf regelmatig kwijt tussen hemel en aarde, planeten, (on)vruchtbare aarde, tussen natuurwezens, element-krachten en mijn gezinsleden. Vind ik mezelf – hoewel hongerig naar informatie over de verschillende zielen, wezensdelen, preparaten en juiste momenten om te zaaien – te vaak achter de tv terug.

Waar, in de veelheid, geef ik aandacht aan en hoe voorkom ik dat ik opgeef?

Geïnspireerd door het thema van deze Dynamisch Perspectief vraag ik me af of de koe ook dit keer weer een boodschap voor me heeft. Met de laatste les 'Vorm-

en Levenskrachten Waarnemen' van Frans Romeijn, nog vers in het geheugen, maak ik mij zo leeg als lukt en vraag: "Wat doet de Koe in mij?" Onmiddellijk voel ik me zakken en komt er een rust over me. In een poging de leegte die volgt uit te houden, komt er een beeld in me op. Ik probeer te onderscheiden of het hier om een voorstelling of een waarneming gaat.

Een zwoele zomeravond. Een koe komt loom aangelopen met haar schommelende uiers. Ze houdt halt en kijkt hoe ik in mijn moestuin nog wat grassprietjes trek en wat kruiden schik. Haar kaken gaan ritmisch op en neer. Oordeel-loos volgt ze mijn bewegingen. Als een wijze tante lijkt ze te zeggen: "Het komt wel goed schatje!"

Ik glimlach. De koe in mij heeft een hele ontwikkeling doorgemaakt.

Rubriek voor kleine persoonlijke en zakelijke advertenties. Minimumafname 150 lettertekens (= letters, leestekens en spaties tussen woorden).

Opgeven: Bureau Sjoerdsma
info@bureau-sjoerdsma.nl
 Betaling vooraf op NL36
 ABNA 0590 7387 39 tnv
 Bureau Sjoerdsma. Svp duidelijk aangeven voor welke uitgave uw advertentie bestemd is. Alleen bij vooruitbetaling worden advertenties geplaatst.

De volgende uitgave van Dynamisch Perspectief verschijnt 1 juli en heeft als thema: BD-Vereniging 80 jaar! Advertenties voor deze editie insturen vóór 10 juni 2017.

Vakantie

Bourgondië / Z.Morvan
 comf.vrijst.vak.huis met gr.
 terras en panor. uitzicht, 4
 slkmrs, 2 badkmrs, www.
vakantiehuis-frankrijk.nl
 (6316) www.maathe.nl
 072 - 581 60 02.

Te huur huis in Umbrie
 tussen Orvieto en meer van
 Bolsena. Prachtige omg., vrij
 gel, centr. t.o.v. o.a Rome,
 Florence, Assisi. Tel.
 06 - 523 427 72.
fiavanos@hotmail.com

Goed nieuws, maar ...

Het Europees Parlement heeft in februari besloten dat het Europees Octrooibureau moet stoppen met het verlenen van octrooien op varianten van groente en fruit. Dat is goed nieuws. Het is principieel fout dat private veredelingsbedrijven zich natuurlijke eigenschappen van planten hebben toegeëigend, en daarnaast worden andere zaadveredelaars er enorm door belemmerd. Branchevereniging voor bioboeren Bionext is verheugd met het besluit van het Europees Parlement, maar woordvoester Maaïke Raaijmakers waarschuwt dat de uitspraak nog moet worden omgezet in wetgeving. "Reken maar dat de juristen van de grote zaadbedrijven nu hun pennen slijpen en weer op zoek gaan naar de mazen in de wet, zodat ze alsnog met patenten de controle over ons voedsel krijgen. Bayer kondigde bovendien al aan zich niet neer te leggen bij een verbod. Ook de honderd bestaande patenten blijven geldig. Wij

willen nu voor eens en voor altijd zorgen voor een waterdichte wet, die patenten op voedsel definitief verbiedt. Daar is extra maatschappelijke druk en geld voor nodig. Daarom voeren we nu weer actie met 'De Grootste Zaadbank van Nederland'." Al ruim 3600 mensen hebben zich geregistreerd als zaadbankfiliaal.

👁 Kijk voor meer info op
degrootstezaadbank.nl

HIER BEWAAR IK MIJN ZAAD

De EU wil patenten op groente verbieden, maar multinationals gaan de wet omzeilen. Strijd nu mee voor een waterdichte wet!

DE GROOTSTE ZAADBANK VAN NEDERLAND
degrootstezaadbank.nl

Word filiaal van de zaadbank: setje 5 stuks 3,95
 Stoop bedrukte zakken in je vrieskast & sluit deze stevig.
 Je bepaalt toch zeker zelf wat je eet!

Cursus, opleiding, training

Flowforms. Voor ieder die in 2017 zelf een mooie flowform wil maken geeft Ernst Cats in Eindhoven zijn Workshop. Vanaf vrijdag 21 juli 19:00 u. t/m zaterdag 22 juli 16:00 u. Kosten € 135,- incl. koffie, thee, lunch. Aanmelden en info: flowforms.123website.nl

Hemelvaartworkshop 25 t/m 27 mei **Imaginatie & Inspiratie** en de betekenis van **Pinksteren** voor deze tijd. Zomerweek 12-18 aug **Mystieke kracht van het Onze Vadergebied.** www.walterdezeeuw.nl 0570 - 652 505.

Schilderend op verhaal komen! Italië 6 tot 13 mei 'De zoete vrucht des levens'. Zwitserland 14 tot 20 oktober 'Het gouden licht' www.gerardrietbergen.nl

Boerderij zoekt

BD-vleesveehouderij Zuid-Frankrijk zoekt opvolgers & Rudolphstichting zoekt nieuwe pachters voor 11 ha bij Veenendaal. Meer info www.landgilde.nl

Woonruimte

Huis te koop met ruime tuin op het zuidwesten en prachtig vrij uitzicht, gelegen aan de rand van

Leersum, De Buntlanden 5. Geschakelde halfvrijstaande semibungalow met berging, atelier en 16 zonnepanelen op zuidoostelijk dakvlak. Grondoppervlakte 412 m². Info: 0343 - 454 200 of funda.nl

Aangeboden

Bedrijfsbegeleider, adviseur of andere expert? **Profileer je deskundigheid** met een regeladvertentie in Zaai! aan ruim 5.000 mensen met een gemotiveerde aandacht voor biologisch-dynamische landbouw en voeding.

Diversen

Rafaël is de aartsengel van het voorjaar en van de genezing. In **Rafaël spreekt** geeft Theo van Leeuwen een stem aan deze aartsengel. Het is één van de vier aartsengelmonologen die gezamenlijk – als **jubileumaanbieding** – voor € 22 besteld kunnen worden via: www.deboekrijzutfphen.nl

29 maart-19 april Demeter Voedingskwaliteit

Cursus van 4 middagen voor mensen die met Demeter producten werken, bij Louis Bolk Instituut in Driebergen. Zie stichtingdemeter.nl

6 april Avondklas Warmonderhof

Een melkveehouderster en een orchideeënweekster vertellen over het balanceren van hun bedrijven met Ecolntention. Zie warmonderhof.nl

8 en 22 april Zon, maan en voedingskwaliteit

Tweedaagse Sterrencursus door Liesbeth Bisterbosch op Kraaybeekerhof in Driebergen. Zie kraaybeekerhof.nl

9 april Energiek met (natuur)voeding

Workshop in Tilburg met Anke van Kol. Zie gezondvoeden.nl

9 april Rondleidingen Voedselbos

In Foodforest Kettelbroek bij Groesbeek; om 13 uur English spoken, om 15.30 uur Nederlandstalig.

Vooraf aanmelden via kenniscentrumvoedselbossen@gmail.com

20 apr, 18 mei, 22 juni Infodagen Warmonderhof

Maak kennis met de biodynamische opleidingen van Warmonderhof in Dronten. Zie warmonderhof.nl

22-23/4; 13-14/5; 20-21/5

Cursus Humisme Over natuurlijke bodemvruchtbaarheid door Marc Siepman; 22-23/4 in Alkmaar, 13-14/5 in Genk en 20-21/5 in Viane (B). Zie marcsiepman.nl

Vanaf 22 of 25 april Biodynamisch imkeren

Zesdaagse cursus door imker Jos Willemse op Kraaybeekerhof in Driebergen (start 22/4) en op De Zonnehorst in Punthorst (start 25/4). Zie kraaybeekerhof.nl

Vanaf 22 of 29 april Cursus BD-preparaten

Vijfdaagse cursus door Jan Weijzenfeld op Groot Brandenborch in Vorden (vanaf 22/4) en door Frans Romeijn op De Beersche Hoeve in Oostelbeers (vanaf 29/4). Info en aan-

melden: Gineke de Graaf groengraaf@gmail.com, 06-365.81.305. Zie pag 34

26 mei Aanschuiftafel

Bij Tuinderij De Es in Haaren (NB). Zie tuindees.nl

10 juni Jaardag BD-Vereniging

Zie pag 39

17-18 juni Lekker naar de boer Landelijke open dagen bij biologische boerderijen. Zie lekkernaardeboer.nl

18 juni Food Festival De Es Bij Tuinderij De Es in Haaren (NB). Zie tuindees.nl

22-29 juli Estival da Estrela Zomerfeest op biodynamisch landgoed in Portugal met theater, comedy, muziek, kunst, zwemmen, puur eten, dansen onder de sterren. Zie dominiovaledomondego.com

10 oktober Demeter congres Jaarlijks congres van de biodynamische beweging.

Save the date!

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Geef een **special** cadeau!

Wie wil jij voor de BD-Vereniging interesseren? Geef gratis een themanummer cadeau aan iemand bij wie je denkt: lid worden is écht iets voor hem of haar!

Special **Ruimte voor
nieuwe boeren**

Special **Bodemvruchtbaarheid**

Special **Levenskrachten
& preparaten**

Ga nu naar
bdvereniging.nl/lid-in-spe
of stuur een kaartje naar
BD-Vereniging,
Wisentweg 12
8251 PC Dronten

colofon

DYNAMISCH PERSPECTIEF
2017 - APRIL - nr 2

Dynamisch Perspectief is het ledenblad van de BD-Vereniging en verschijnt 5x per jaar. ISSN 1389-7438 © BD-Vereniging.

Redactie Ellen Winkel (hoofdredacteur), Luc Ambagts, Andries Palmboom, Wim Goris, Gineke de Graaf, Petra Derksen.

Sluitingsdatum kopij 10 mei, advertenties en agendaberichten 5 juni. DP2017-3 verschijnt 1 juli.

Coverfoto Armando Kok van Boerderij Schoonderbeek (Foto: Annelijn Steenbruggen)

Vormgeving Fingerprint, Gerda Peters.

De BD-Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding met uitwisseling, scholing, onderzoek, advies en publicaties.

Contributie per jaar € 40,- Jongerenlid (t/m 23 jaar) € 20,-
Studentenlid (t/m 27 jaar) € 20,-
Beroepslid: € 100,-

Bestuur Piet van IJzendoorn (voorzitter), Derk Klein Bramel (secretaris), Maria van Boxtel (penningmeester), Karin Stolk (BD-jong), vacature.

ledenservice

Bureau BD-Vereniging

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon: 0850 609 044
mail: info@bdvereniging.nl
web: bdvereniging.nl
IBAN: NL77TRIO 0212188771
t.n.v. Ver voor BD-landbouw

Medewerkers Luc Ambagts (projecten), Bram Gordijn (administratie).

Schenken en legaten Dankzij de warme steun van veel mensen, in de vorm van giften en legaten, werkt de BD-Vereniging aan verdere ontwikkeling van de BD-landbouw. Wij zijn een Algemeen nut beogende instelling (ANBI), dus schenken en legaten zijn vrijgesteld van schenkings- resp. successierecht. Maak uw gift over op NL77TRIO 0212188771 t.n.v. Ver voor BD-landbouw. Wilt u ons opnemen in uw testament of wilt u meer informatie over (periodiek) schenken? Belt of mailt u dan met het bureau: 0850 609044, info@bdvereniging.nl

BD-beroepsontwikkeling Leden die in gesprek willen over de ontwikkeling van hun werk kunnen via het bureau contact opnemen met Luc Ambagts.

BD-Jong Activiteiten voor en door jongeren. Voor info, neem contact op met Karin Stolk via bd-jong@bdvereniging.nl

BD-preparaten en materialen daarvoor zijn te bestellen via degroenenhof.nl, of 06 36581305

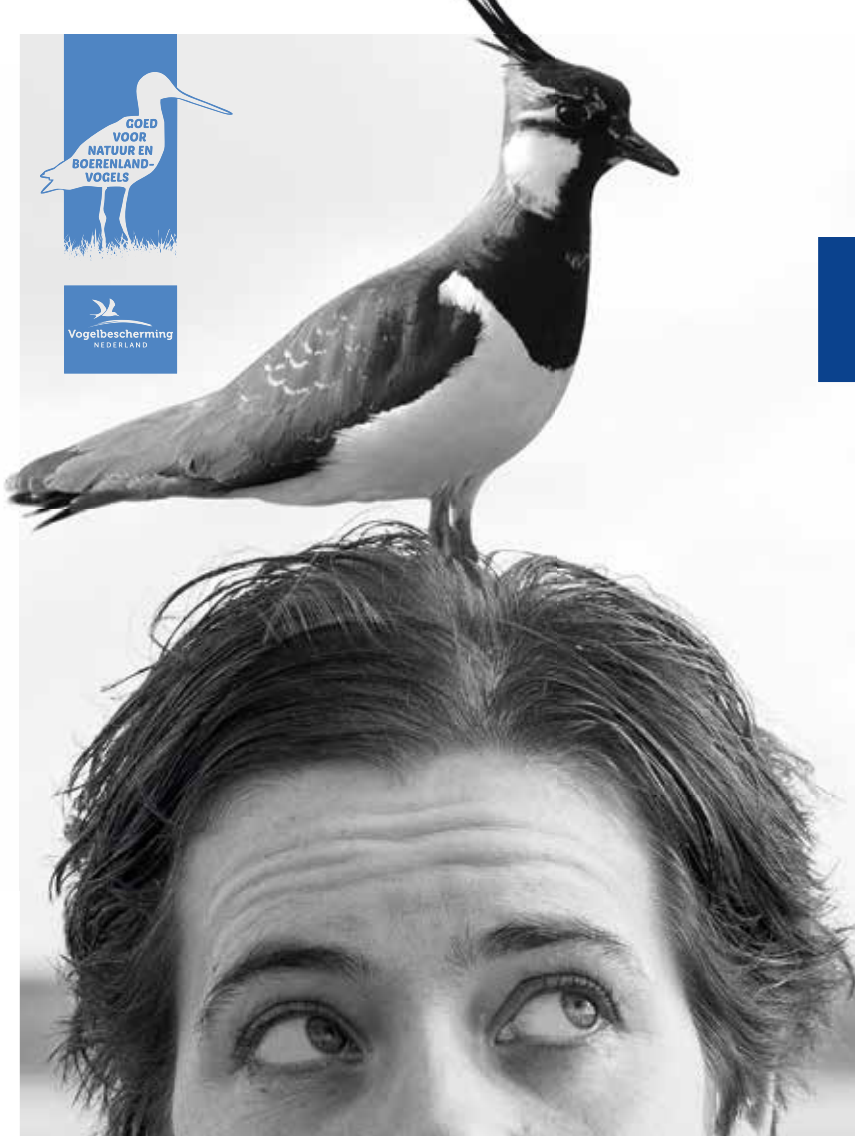
In de Vereniging voor Biologisch-Dynamisch Landbouw (BD-Vereniging) bouwen boeren en burgers samen aan een vitale LandbouwCultuur, vanuit de visie dat we deel zijn van een groter geheel. De BD-Vereniging werkt intensief samen met Stichting Demeter, Stichting BD-Grondbeheer, Warmonderhof en Kraaybeekerhof.

Weet je **deel** van een groter **geheel**

Welkom bij de Jaardag van **BD-Vereniging** en **BD-Grondbeheer** op 10 juni

“Gaan we onze Jaardagen weer combineren?” Met die vraag belt Severijn Velmans van BD-Grondbeheer naar Luc Ambagts van de BD-Vereniging. Ze zijn er snel uit. Natuurlijk wordt het weer een gezamenlijke dag. Op 10 juni. BD-Grondbeheer heeft in 2016 35 hectare BD-grond kunnen aankopen. De BD-Vereniging breidde in 2016 succesvol de BD-beroepsontwikkeling uit met nieuwe groepen en nieuwe vrijwillige coaches. Samen maken ze de biodynamische landbouw sterker.

Save the date! Meer info volgt op bdvereniging.nl

SCHENK

AANDACHT

NU EXTRA GOED VOOR BOERENLANDVOGELS

In Nederland gaat het niet goed met de boerenlandvogels, daarom zorgen wij, de boeren van Zuiver Zuivel, nu extra goed voor de vogels in en om onze weilanden. Dat betekent zorgen voor voldoende voeding, een veilig nest in een bloemrijke weide en rust in mei en juni. En wat denk je... het helpt!

zuiver [®]

melkveehouder Rosalinde Konijn uit Drehuizen

ZUIVER BIODYNAMISCHE ZUIVEL VAN NEDERLANDSE BOEREN

demeter

meer informatie op: zuiverzuivel.nl